

Sven Lange

**Om nya färgord i svenskan under
1800- och 1900-talet**

Juni 2002

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000 finansieras med generösa bidrag från den kulturvetenskapliga donationen, som administreras av Riksbankens Jubileumsfond. I projektet deltar forskare från fem olika universitets- och högskoleorter och lika många discipliner. Projektet startade den 1 januari 2000. Den gängse förkortningen av projektnamnet är ORDAT (Det svenska **ord**förrådets utveckling från **ar**tonhundra till **tj**ugohundra).

Resultat från projektets olika delundersökningar publiceras till stor del i föreliggande rapportserie. Redaktörer för rapportserien är prof. Sven-Göran Malmgren och FD Hans Landqvist, båda verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Skrifter som ingår i rapportserien säljs till självkostnadspris och kan rekvireras från ORDAT (att. Hans Landqvist), Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Box 200, 405 30 Göteborg.

ISSN 1650-2582

© Författaren

Produktion:
Institutionen för svenska språket
Göteborgs universitet
Box 200
SE - 405 30 GÖTEBORG

Reprocentralen, Humanisten
Göteborg 2002

Innehållsförteckning

1.	Inledning	1
2.	Vad	4
3.	När	7
4.	Hur	9
4.1.	1800-talet	9
4.2.	1900-talet	13
5.	Varför	15
6.	Orddöd och inskränkt bruklighet	17
7.	Färgord i ett onomasiologiskt perspektiv	19
7.1.	Adjektiv	19
7.1.1.	Förleder	21
7.1.1.1.	Percept som förled	21
7.1.1.2.	Tingbeteckningar som förled	22
7.1.1.3.	Sakbeteckningar som förled	24
7.1.1.4.	Begrepp som förled	25
7.1.1.5.	Nyansering och gradering	27
7.1.2.	Efterleder	28
7.2.	Substantiv	30
8	Sammanfattande diskussion	33
9.	Litteratur	35
10.	Bilagor	38

1. Inledning

Slår vi upp ordet *färg* i ett ämnesordsregister för svenska bibliotek blir vi snabbt varse att begreppet har många aspekter. Ämnet hänförs där till sex olika signum:

D = FILOSOFI OCH PSYKOLOGI (exv. färgpsykologi)

I = KONST, MUSIK, TEATER OCH FILM (exv. färglära – konst, grafisk konst)

P = TEKNIK, INDUSTRI OCH KOMMUNIKATIONER (exv. färger, färgtillverkning, färgindustri, färgfilm, filmteknik, färgfilter, färgfotografi, färgfotografik, färgning, färgtryck, färg-TV, färg-TV-apparater)

Q = EKONOMI OCH NÄRINGSVÄSEN (exv. färgval, heminredning)

U = NATURVETENSKAP (exv. optik)

V = MEDICIN (exv. färgblindhet)

Alla dessa aspekter genererar naturligtvis ord – ord som vandrat i båda riktningarna mellan allmänspråk och fackspråk. Om vi därefter betraktar NEO:s artikel på uppslagsordet *färg* i ljuset av bibliotekssystemets klassifikation, kan vi notera att de flesta signum faktiskt berörs i artikeln:

U, V: Med färg menas först och främst själva färgperceptionen

P: Ordet färg används även om färgämnen och färdiga produkter

D, I: Färg kan användas i överförd bemärkelse när man talar om klangfärg inom musiken eller känslöfärg hos ett litterärt arbete

Saklitteraturen om dessa aspekter är rik, särskilt inom det engelska språkområdet. Den *perceptuella* aspekten behandlas t.ex. i arbeten som

2

Cornsweet (1970), Begbie (1973), Merrill Evans (1974), Carterette & Friedman (1975), Wasserman (1978) och Boynton (1979). Den *optiska* aspekten tas upp i arbeten av bl.a. Overheim & Wagner (1982) och Jenkins & White (1976). Den *kemiska* aspekten behandlas i bl.a. Orgel (1966), McLaren (1983) och Nassau (1983). Även när det gäller *färgbeteckningar* är litteraturen rik. Ett exempel är Kelly & Judd (1976) som innehåller tusentals engelska färgbeteckningar.

Bland svenskspråkiga arbeten kan nämnas för den *filosofisk-psykologiska* aspekten (signum D) Dahlin (1999), för den *konstnärliga* aspekten (signum I) *Måleri trend* (1999), Dahlin (1999), Wilkinson (1998), Klarén (1966), Tunander (1996) och Sisefsky (1995), för den *teknisk-industriella* aspekten (signum P) Tell (1990), Tunander (1996) och Håkans & Rumar (1996) samt för den *naturvetenskapliga-optiska* aspekten Sisefsky (1995), Håkans & Rumar (1996) och Klarén (1966).

Ett språkvetenskapligt bidrag som framför allt rör färgord i de slaviska språken är Fält (1995). Vid slaviska institutionen vid Stockholms universitet pågår ett projekt som avser att fastställa likheter och skillnader mellan polska och svenska färgbenämningar och färguttryck under ledning av Barbro Nilsson och Ewa Teodorowicz-Hellman.¹

För färgord i *svenskan* kan nämnas t.ex. Fürst (1912), Abenius (1930), Gjerdmann (1941), Schagerström (1941) Hård & Sivik (1976, 1979), Abelin (1989) samt Bergh (1997). För färgadjektiv i *tyskan* se exv. Lipka (1967) för typen *grassgrün* och Fleischer & Barz (1995:236) för vissa metaforiska adjektivbildningar.

En översikt av färgordsforskningen under 1800- och 1900-talet ges av Dessilava Stoeva-Holm i hennes undersökning *Farbbezeichnungen in deutschen Modetexten* (1996:19–39) som jag här kort ska återge.

Färgordsforskningen på 1800-talet dominerades enligt Stoeva-Holm av debatten om färgbeteckningarna hos Homeros. På ena sidan stod ett antal forskare som med utgångspunkt i de homeriska texternas färgbeteckningar hävdade att de antika grekerna, om de inte direkt var färgblinda, åtminstone hade ett mycket dåligt utvecklat färgsinne. På den andra sidan stod forskare som häftigt protesterade mot uppfattningen att färgseendet hos människan successivt undergått en utveckling.

När det gäller färgordsforskningen på 1900-talet kan vi också tala om två skolor, relativister och universalister. Tyska relativister som Gipper och Weisgerber pekar på kulturens helt avgörande roll för uppdelningen av ljusspektret i färger. Universalister som Berlin, Kay och McDaniel har mot detta framkastat åsikten att en uppsättning på elva universella färgkategorier (*basic color terms*) kan svara för de flesta färgtermi-

¹ Se <<http://slav.su.se/polonistik/historik.html>>.

nologier. Strukturalisterna under 1900-talet har framförallt tryckt på det arbiträra och på svårigheten att skapa struktur i de hundratals färgbeteckningar som kan mötas i ett språk, medan forskare inom det trierska fältparadigmet räknar med ett semantiskt färgfält i vilket kan inrymmas inte bara grundfärgbeteckningar utan också sammansättningar och andra uttryck för färg. Kulturens inverkan är även för fältteoretikerna viktigare än den fysiologiska utgångspunkten.

2. Vad

Om vi till att börja med endast uppehåller oss vid orden i ämnet ”färg” i NEO, kan vi konstatera att det är framförallt två delbetydelser hos ordet *färg* som har störst intresse:

1. grundläggande typ av synförmåelse vars kvalitet bestäms av det (på näthinnan) infallande ljusets våglängd el. vanl. kombination av våglängder
2. material att måla med som innehåller pigment i viss kulör

Betydelserna 3, 4, 5 och 6 kommer knappast att beröras alls:

3. (sällan plur.) (positiv) atmosfär: *lokalfärg*; *tidsfärg*
4. (politisk) åsiktsriktning enl. en konventionell skala: *partifärg*
5. (vanl. i sms.) musikalisk kvalitet: *klangfärg*
6. endera av de fyra serier om tretton kort (från tvåan till esset) som en kortlek består av

Begreppskärnan innehåller således ord med betydelserna 1 och 2, dvs. som avser **percept** (eller kulör, **färgnyans**) respektive **färgämne**. Periferin består av ord som kan förknippas med färg i vidare mening: substantiv som *dragning*, verb som *skära sig* och adjektiv som *målerisk*.

Vilka ord som tillhör ämnet färg är en grannlaga fråga. Vi skulle naturligtvis kunna hämta ord ur en tänkt textkorpus, både muntlig och skriftlig, som har anknytning till alla de sex ”aspekterna” av ämnet med den restriktionen att de måste vara belagda under tidsperioden 1800–2000. Enbart den perceptuella aspektens ord, dvs. ord för det visuella perceptet i alla dess nyanser, skulle då bli i det närmaste oändligt många. Detta har vi naturligtvis inte gjort. I stället låter vi ett antal ord som finns i Svenska Akademiens ordbok (SAOB och dess elektroniska motsvarighet OSA) och NEO (där ”ämnet” färg representeras av 132 ord under perioden 1800–2000) bilda underlag för undersökningen. En

snabb blick på vårt urval ger vid handen att det i första hand består av en kärna av ord där våra adjektiviska grundfärgbeteckningar ingår som för- eller efterled men i periferin också av ett antal ord i vilkas betydelse en färg ingår som komponent.

Orden har således excerperats från SAOB/OSA och samlingen har därefter kompletterats med NEO. I SAOB:s fall har i första hand samtliga ord med för- och efterlederna *blå, brun, gredelin, grön, gul, lila, röd, rosa, skär, svart* och *vit* tagits med. De substantiverade formerna *blått, brunt, gult, gredelint, grön, rött, skärt* och *vitt* har även excerperats som efterleder. NEO står framförallt för en del ord på 1900-talet som ännu inte hunnit in i SAOB. I NEO möter vi ord som i någon mening fortfarande kan sägas vara i bruk. I vårt urval möter vi emellertid också ord som mer eller mindre avsomnat vid olika tidpunkter under den aktuella tidsperioden och som vi därför inte hittar i en nusvensk ordbok.

Om inte urvalet avspeglar ett språkbruksmedvetande vid en given tidpunkt under perioden, så representerar det så mycket mer en lexikografisk praxis. I denna ingår att inte belasta ordböckerna med alla mer eller mindre tillfälliga och genomskinliga sammansättningar (*ockasionalism*) som skulle kunna komma under lexikografens ögon. Det bör nog också påpekas att vår ordkorpus förmodligen, om urvalet av källor breddades, skulle utökas med åtskilliga fackord.

Min ambition här är inte att ösa på med fler ord till listan. Att 1900-talets sista decennier gapar tämligen tomma på färgord betyder här närmast att de lexikografiska övervägandena behöver tid på sig. Det är således ganska meningslöst att här rikta korpus med exempelvis oetablerade tillfälliga sammansättningar. Det vore annars lätt! Syftet är inte att åstadkomma en fullständig förteckning av ord tillhörande ämnet färg i svenskan. Det är omöjligt! I stället är det principiella resonemang som jag vill föra. Dessa aktualiseras av orden på listan.

Huvudparten av de färgord som här tas upp är föga överraskande adjektiv (i första hand i betydelsen 'som har färg som X' osv.) eller substantiverade adjektiv avseende ett färgämne (exv. *koboltblått, signalrött*). De rena substantiven står för en betydligt mindre andel och verben är försvinnande få.²

I avsnitten *När, Hur* och *Varför* kommer jag att i huvudsak hålla mig till min korpus. Bara i undantagsfall tar jag upp ord med äldre förstabelägg än år 1800. Orden återfinns alfabetiskt listade och kronologiskt

² I NEO:s ämne "färg" förekommer endast tre verb: *irisera* ('skifta i regnbågens färger'), *purpra* och *skära sig* ('inte passa ihop').

0

förtecknade i två tabeller i nätversionen av denna uppsats (länkad till ORDAT:s hemsida, <<http://spraakbanken.gu.se/ordat/>>).

3. När

I tabell 1 kan vi se under vilka decennier de 1051 korpusorden introduceras i svenskan.³

TABELL 1. *Korpusorden, decennievis sorterade, under 1800- och 1900-talet.*

<i>Decennium</i>	<i>f</i>
1800–1809	52
1810–1819	69
1820–1829	62
1830–1839	67
1840–1849	70
1850–1859	52
1860–1869	68
1870–1879	92
1880–1889	86
1890–1899	113
Sa 1800-t.	731
1900–1909	96
1910–1919	74
1920–1929	68
1930–1939	43
1940–1949	13
1950–1959	22
1960–1969	3
1970–1979	1
1980–1989	0
1990–1995	0
Sa 1900-t.	320
Sa 1800- o. 1900-t.	1051

³ Några korrigeringar har gjorts i förhållande till NEO: *illande*, *kristallisk*, *målfoto*, *undersköterska* och *pepita* utgår helt. *Pionröd* har flyttats från decenniet 1830–1839 till 1860–1869; *kritig* har flyttats från 1930–1939 till 1880–1889; *benvit* tillkommer i decenniet 1940–1949 och *pepitarutig* tillkommer i decenniet 1950–1959.

Som framgår av tabellen är 1800-talets sista decennium det introduktionsstarkaste på 1800-talet och även totalt, följt av närmast föregående decennium. Den bilden stämmer exakt med den vi fick när vi undersökte periodens *samtliga* ord i NEO, dvs. inte bara färgorden (Lange 2001:4).

På 1900-talet visade sig, när det gäller ordförrådet i sin helhet, decenniet 1950–1959 vara starkast med decenniet 1900–1909 på andra rangplats. När det gäller färgorden är decenniet 1900–1909 starkast och på andra plats kommer närmast efterföljande decennium. På 1900-talet kan vi se att antalet nyintroducerade färgord sjunker för varje decennium och att vi saknar färgordsintroduktioner under århundradets två avslutande decennier.

Bakgrunden till siffrorna är svårutredd men starkt bidragande orsaker är förmodligen rent dokumentariska och av lexikografisk natur. I en tidigare undersökning pekar jag på tre ”effekter” som kan ha inverkat: ”SAOB-effekten”, ”SAOL-effekten” och ”karantäneffekten”. Jag hänvisar läsaren till den diskussionen (Lange 2001).

Ser vi till antalet nytillskott under 18- och 1900-talet kan vi konstatera att färg i NEO är ett ”avtappningsämne” (Lange 2001:40), vilket betyder att ämnet har en lägre tillväxt under 1900-talet än under 1800-talet.

I NEO infaller ämnestoppen (15 nyord) under decenniet 1830–1839 (Lange 2001:43); i föreliggande korpusundersökning ligger däremot ämnestoppen som tidigare nämnts i decenniet 1890–1899. Vad dessa sifferuppgifter egentligen återspeglar i fråga om förhållandet mellan språk å ena sidan och andlig/materiell utveckling å andra sidan är som sagt en komplicerad fråga, bland annat med hänvisning till de effekter som jag nämnt ovan. Ett slags belysning får vi om vi granskar förstabeläggens källor.

4. Hur

Förra avsnittet gav oss upplysningar om *när* färgorden introducerades i svenskan. Det här avsnittet ska närmare undersöka vilken bild som en granskning av SAOB:s källor för ordens förstabelägg ger i fråga om närmare omständigheter vid ordintroduktionerna, dvs. *hur* de introduceras. Har orden förmedlats på litterär väg eller är det fackböcker som ordens förstabelägg hänför sig till? För ändamålet har jag gjort en liten källtypologi men också försökt att beakta språkprovet som sådant. Systemet är uppbyggt så att vi maximalt utnyttjar den information som uppgifterna i SAOB:s källförteckning (och upplysningar om bibliotekssignum i LIBRIS) erbjuder – källorna själva har inte konsulterats. Källtyperna är *fackbok*, *sakprosa*, *periodica*, *lexikon* och *litterär*. Källtypen *sakprosa* skall man förstå så att förstabelägget inte har stått vare sig i *periodica* eller *fackbok* utan i ett annat slags, icke närmare ämnesspecificerad sakprosatext.

4.1. 1800-talet

Av sammanställningen nedan framgår att den huvudsakliga ordintroduktionen i svenskan av färgord förmedlas av icke-litterära källor. De litterära källorna står för ungefär en femtedel under 1800-talet.

Fackbok:	201
Litterär:	158
Sakprosa:	129
Periodica:	113
Lexikon:	106
Okänd:	17

Utgående från boktitlarna (och genom uppgifter från LIBRIS) kan vi i bästa fall ämnesspecificera källtypen *fackbok*. Detta betyder inte att orden av det skälet ska betraktas som fackord. En fackordsbeteckning får ordet enbart om SAOB anger en sådan. Till källtypen *fackbok* räknas

10

såväl titlar med författarnamn som mer anonyma källor som *Kongl. svenska vetenskaps akademiens handlingar* och *Årsberättelser om vetenskapernas framsteg, afgifne af kongl. vetenskaps-academiens embetsmän*. Sammanlagt 42 ord förekommer i källor som inte har kunnat ämnesbestämmas. I tabell 3 i bilaga 1 har vi grupperat ämnena efter bibliotekssignum.

I ämnen som kemi, teknologi och kemisk teknologi kan vi icke oväntat notera ett stort inslag av substantiverade adjektiv av typen *kromgult*, dvs. av ord som betecknar färgämnen – likaså i ämnet *handel*.

Substantivet (färgämnet) *lila* dyker upp första gången i en fackbok.

Källtypen *sakprosa* svarar för följande ord. Till källtypen har även räknats källor utan angivna författarnamn som exv. *Allmännyttigt handbibliotek*, *Jern-kontorets annaler* och *Svensk författningssamling*.

alkaliblått, anilinbrunt, anilingrå, anilingrön, anilingrönt, anilingult, anilinsvart (sbst.), anstrykning, antimongult, asfaltbrunt, askblond, askviolett (adj.), askvit, avbasta, avundsgul, bets, bjärtröd, blanksvart (adj.), blekviolett (adj.), blixterblå, blåviolett, bläckblå, braunschweiggrönt, briljantgult, bronsbrunt, brunviolett (adj.), byttblått, cinnobergrönt, diamantrönt, diamantrönt, diamantrönt (adj.), fajansgrönt, fajansstryck, frostvit, fuchsinröd, glansvit, gredelingrå, grådaskig, gräddvit, gräsgrönt, gyllenvit, hamburggult, hamburgvitt, hasselbrun, helgrå, hyacintblått, högvit, högvit, jodgrönt, kaffebrunt, kallblå, kallgrön, kanariegul, kanariegul, karmeliterbrunt, karmosinviolett, katekubrun, kejsargult, kinagrönt, kistblått, kistblått, klargrön, klargul, kopparblå, krapprosa (sbst.), kromsvart (sbst.), krämgul, krämgul, körsröd, lacksvart (sbst), lampsvart (sbst.), lavendelblå, lavendelblått, leverbrunt, ljusgrönt, lädergult, manchestergult, mattbrun, metallsvart (sbst.), mineralsvart (sbst.), mjölkvitt, modegrå, molnblå, molnblå, molnblå, mossgrönt, målerisk, mångskiftande, mörkgredelin, naftalingult, nattblått, neapelsgrönt, nejlikrött, nygrönt, oljegrön, oljesvart (sbst.), opalblå, orangerött, originalgrönt, palisanderbrun, patentgult, permanentgrönt, permanentvitt, pikringult, plommonbrun, purpurgrå, rebensvart, resedagrönt, rosenbrun, rubinviolett, råttgrå, rödfärgsröd, safarigult, safflorgult, saffrött, sammetssvart, sandelbrunt, sandgul, scharlakandrött, schweizergrönt, silverrosa (adj.), skyddsfärg, smutsbrun, smörgul, solgul, solröd, sparrisgrön, spenatgrön, stickröd, stockholmsgrön, stockrosblått, stoftgrå, svartvit.

Till källtypen *periodica* räknas såväl dagstidningar som tidskrifter. Ämnesmässigt representerar tidskrifterna en brokig samling av ämnen (mode, konst, kulturhistoria, litteratur, teater men även lanthushållning, teknik m.m.):

alisarinsvart (sbst.), amerikangrönt, antikgrön, beigefärgad, berlinergrönt, bjärtgrön, bjärtgul, blekgredelin, bleklila, bronsgul, cerisröd, direktsvart (sbst.), elfenbensgul, elfenbenssvart, eviggrön, forngrå, fransktblå, färgstark, giftgrön, grågredelin, gräddfärgad, gräddgul, gräddgul, gyllenröd, hallonröd, havannabrun, husarblå,

irisera, jodgrön, jonkvillgul, kaliblå, kallgrå, kaningrå, kapucinbrunt, kastorgrå, kejsargrön, kinablå, klorofyllgrön, korintbrunt, koschenillröd, krapplack, kritig, kromgrönt, kräm vitt, kungsblått, kypblå, kålgrön, laxfärgad, laxgul, laxröd, lengul, lila (adj.), lingonröd, ljusskär, loppbrunt, lortgrå, malakitgrön, malvafärgad, marinblå, mattgult, mattvit, mellanbrun, mellanbrunt, mellangrå, mellanröd, metylgrönt, metylviolett (sbst.), mineralblått, mineralgult, morderött, mossbrunt, mossgrön, muskusrött, myrtengrönt, mörkviolett (sbst.), nackaröd, nankinsgul, nankinsgrå, nattgrön, nattgrönt, naturfärgad, natursvart (adj.), nejlikröd, olivbrun, pariserblå, plommonblått, pomeransgult, pucebrunt, påfågelgrönt, pärlblå, pärlvitt, raphönsgrå, resedagrön, rosaröd, rosarött, russinbrun, ryssgrön, rödblond, rödgredelin, sandfärgad, sandstengrå, sepiabrun, silvergult, sippblå, sjömansblå, skogsgrön, skär, smultronröd, smutsröd, sockerbrukssvart, stengrå, stickelgrå, stormgrå.

Simplexfärgordet *skär* dyker första gången upp i tidningstext (Dagligt Allehanda) och adjektivet *lila* i en modejournal.

Ordböcker, encyklopedier och termlistor ingår i källtypen *lexikon* som står för följande ord:

aldehydblått, aldehydgrönt, algblått, algbrunt, alggult, alisarinblått, amarantröd, ambragult, ametistblå, anilinröd, antimonvitt, antimonsvart (sbst.), apelblå, beckmörk, beige, blacksvart, bladgrön, blondbrunt, blågrön, blågul, bremergrönt, briljantgrönt, broddgrönt, bronsblått, bronsgrönt, brungrå, brynvit, elfenbensvitt, färgglad, gagatsvart, guineagrönt, gäddgrå, hamburgblått, helröd, hortensieblått, jordgrönt, järnblå, kadmiumgrönt, kasselblått, kasselbrunt, kasselgrönt, kasselmineralgult, kasselsvart, kinablått, korksvart, kristallviolett (sbst.), kungsblått, kungsgrönt, kypblått, kärnsvart (sbst.), kölnbrunt, lasurblått, lavendelgrå, loppbrun, malakitgrönt, manchesterbrunt, marinblått, marrongbrunt, metallvitt, metylanilinviolett (sbst.), metylblått, metylenblått, mineralvitt, molybdenblått, molybdengrönt, monokrom (sbst.), neapelsgul, neapelsrött, neutralrött, neutralrött, normalfärg, nyrnbergerrött, olivbrunt, oljegrönt, parisergult, parisergult, patentgrönt, patentvitt, persikofärgad, pickelgrönt, polerrött, purpurin, pärlvitt, rehbrunt, rehbrunt, resorcingult, rödgrå, saftblå, saftgult, sandarakröd, satgrå, sidengrönt, sideringult, skedrött, skiffergrå, skiftning, slamgul, smutsgrön, smutsvit, solidgrönt, solidviolett (sbst.), spetsglasvitt, spädgrön, stärkelseblått, syrabrunt, syragrönt, syragult.

Vi kan lägga märke till att simplexet *beige* dyker upp i källtypen (Nordisk familjebok) första gången.

Följande ord har första gången sin hemvist i *litterära* källor:

aftonröd, allsvart, andevit, ankelvit, azurblått, azurskär, bisterbrunt, bjärtblå, bjärtviolett, blankblå, blygselröd, blåblå, blått, bländröd, bländvit, bomullsvit, brandröd, bronsbrun, buteljbrun, cinnobergrön, dimblå, dimgrå, dimvit, djupblå, djupgrön, drömlå, dunkelgrå, dunvit, dödsvit, ebenholtssvart, ebensvart, ejdervit, elfenvit, emaljblå, eterblå, ettersvart, fjärrblå, färggrann, färgprakt, färgrik, färgsättning, gendarmblå, gloröd, grusgrå, gråsvart, gräll, grönblek, gyllenbrun, gyllengul,

hampgul, helblå, helsvart, hägringsblå, hälsoröd, höstblå, höstgrå, höstgrön, illande, isabellgrå, isgrön, jämnblå, kadmiungul, kalkonröd, kalkvit, karbunkelröd, kimrökssvart, kittelblå, klarblå, klarblå, klenröd, korpsvart, kräfröd, kräm (sbst.), kvällsblå, lejongul, lerbrun, likblå, likvit, lingul, ljungröd, ljusviolett (sbst.), luftblå, mahognybrunt, majgrön, majgrönt, marmorvit, mattblå, mattgrön, mattviolett (adj.), mellangrön, metallblå, midnattssvart, mjölkblå, morgonröd, mullbärsrött, mullgrå, månblå, månskensvit, månvit, mögelgrön, mörkblond, nattblå, nattsvart, naturfärg, novembergrå, pepparbrun, pergamentbrun, pergamentgul, pergamentsvit, pingstgrön, pionröd (adj.), purpra, purpurneröd, raggsvart (adj.), rosaröd, regngrå, rosaskär, rosenskär, rödflammig, rödvit, safröd, sagoblå, salpetervit, sammetsgrön, segelvit, sidensvart, silkesblå, silkesgul, silkessvart, sjögrå, skarpgul, skimmergrön, skimmersvart, skimmervit, skinvit, skumtgrå, skumvit, skygrå, skymningsblå, skymningsgrå, skära sig, skärgrön, skärröd, skärvit, skördegul, smaragdblå, snuskröd, solblå, solbrun, solvit, sommarblå, sommargrön, sotgrå, spegelblå, spritblå, spökvit, stjärnblå, stubbgul.

Bland bidragsgivarna kan särskilt nämnas Atterbom, Almqvist, Bremer, Hansson och Strindberg, vilket framgår av tabell 4 i Bilaga 1. Orden i källtypen står icke oväntat för kulörer i första hand – inte för färgämnen.

I samtliga källtyper som vi redogjort för finns exempel på *översättningar*. De ord som första gången har förekommit i översättningar är:

agatsvart (fackbok), *allsvart* (litterär), *amiantvit* (fackbok), *ankelvit* (litterär), *beckbrun* (fackbok), *bets* (sakprosa), *blygselröd* (litterär), *bländvit* (litterär), *brandröd* (litterär), *bronsfärgad* (fackbok), *cerise* (sbst.) (fackbok), *elfenbensvit* (fackbok), *illblå* (litterär), *koboltblå* (fackbok), *korngul* (fackbok), *korngul* (fackbok), *kräfröd* (litterär), *kvittengul* (fackbok), *lacksvart* (adj.) (litterär), *laxfärg* (fackbok), *malakitgrön* (fackbok), *marrongbrun* (fackbok), *mellanrött* (fackbok), *molnsvart* (fackbok), *monokrom* (adj.) (fackbok), *mullbärsrött* (litterär), *mönjeröd* (fackbok), *mörkblond* (litterär), *ockrabrun* (fackbok), *ollonbrun* (fackbok), *opalblå* (sakprosa), *oskulsblå* (litterär), *parisergrönt* (fackbok), *persikoskär* (litterär), *plommonblå* (fackbok), *polykrom* (fackbok), *pompadorröd* (fackbok), *porslinsvit* (fackbok), *påfågelgrön* (litterär), *pärlemorvit* (fackbok), *rosenvit* (litterär), *rådjursbrun* (litterär), *rägnbågsviolett* (sbst.) (litterär), *rödkritsröd* (fackbok), *rökgrå* (fackbok), *safarigult* (sakprosa), *safirgrön* (sakprosa), *saftgul* (fackbok), *salladsgrön* (litterär), *sandgrå* (litterär), *siskgrön* (fackbok), *skalbaggssvart* (litterär), *skiffersvart* (fackbok), *skiffervit* (fackbok), *skimmerblå* (fackbok), *skimmergrön* (litterär), *skummjölksblå* (litterär), *slaggbå* (fackbok), *slamgrön* (sakprosa), *sparvgrå* (sakprosa), *spejsgul* (fackbok), *sprängröd* (litterär), *stockrossvart* (fackbok).

4.2. 1900-talet

När det gäller 1900-talet är bilden långt ifrån komplett. Vår största ordbok, SAOB, varifrån vi hämtar merparten av våra uppgifter, har helt enkelt inte samma täckningsgrad av 1900-talet som av 1800-talet. Det betyder färre ord än under 1800-talet och fler ord där källuppgift saknas:

Fackbok:	13
Litterär:	127
Sakprosa:	90
Periodica:	37
Lexikon:	23
Okänd:	28

Vi kan konstatera att källtypen *fackbok* inte är den största förmedlaren av färgord på 1900-talet som under 1800-talet. Detta är möjligen ett resultat av ändrade exciperingsrutiner men kan säkert också ha att göra med att många ord heller inte hunnit vandra in från fackspråket till allmänspråket (Lange 2001). Under 1900-talet tycks ”stora ämnen” som kemi, botanik och zoologi ha spelat ut sin roll som bidragsgivare:

blexskär (konsthistoria), *helbrun* (lantbruk), *kullgult* (hemslöjd), *magdeburgervitt* (kemi), *pararött* (hantverk), *polergrönt* (teknologi), *pudersvart* (sbst.; boktryckarkonst), *renvit* (zoologi), *ribsröd* (trädgård), *senapsgul* (oljemålning), *signalrött* (sbst.; hantverk), *starkröd* (konsthistoria), *strontiumgult* (oljemålning).

I stället är det källtypen *litterär* som dominerar. Vilka författare som står för vilka ord framgår av tabell 5 i Bilaga 1.

Några ord har förmedlats via litterära *översättningar*:

illblå, *lacksvart* (adj.), *oskuldsblå*, *persikoskär*, *platinagrå*, *påfågelgrön*, *regnbågsviolett* (sbst.), *rosenvit*, *rådjoursbrun*, *salladsgrön*, *sandgrå*, *skalbaggs svart*, *skummjölksblå*, *sprängröd*.

Källtypen *sakprosa* skiljer sig från källtypen *fackprosa* i det att den inte innehåller skrifter som på samma sätt går att knyta till specifika ”ämnen”. Källtypen svarar för följande ord, även om gränsen inte är glasklar:

bensobrun, *blixtblå*, *briljantgrön*, *demonsvart*, *diamantsvart* (sbst.), *diaminblått*, *diaminbrunt*, *diamingrönt*, *diaminsvart* (sbst.), *diazosvart* (sbst.), *ettergul*, *fagergrön*, *falgrå*, *falgrön*, *förgätmigejblå*, *gammaltblått*, *grålila*, *hampbrun*, *infraröd*,

järnbrunt, järnröd, kakaobrun, kakigul, kaligrönt, kaligrönt (sbst.), kardinalröd, knallgrön, korallvit, kromoxidgrönt, lapisblå, lavgrå, lavgrön, laxrosa (sbst.), lilablå, lilarosa (adj.), lilaröd, läderbrunt, mangesviolett, metylenviolett (sbst.), mjukbrun, morellbrunt, morellbrunt, mögelgrönt, naturgrå, nilgrön, nyponröd, odonblå, oljesvart, opalvit, orangerä, paranitr(o)anilinrött, pastellblå, pastellfärg, patentblått, plummonbrunt, prydnadsgrönt, pudervit, rivierablå, rosagrå, rosagul, rosalila, rosanilinblått, rostrött, rotholts, rödlila, rönnbärsröd, safirgrön, saftbrunt, sammetsgrå, sammetsgul, sidenblå, sidengul, sirapsbrun, skalbaggsgrön, skarpgrön, skirgrön, skärgrå, skärlila, slamgrön, slemgrön, slånblå, smaragdbrun, snusvart, sockervit, solskensgul, solvändsgul, sommarvit, sparvgrå, spiselsvart, spädröd, stickgrön, stickgul.

I källtypen *lexikon* återfinns vi nedanstående ord. Som vi kan se är det påfallande många substantiveringar, vilket indikerar viss fackspråkighet. Många av orden har också utländsk härkomst, något som också tyder på användande inom en trängre krets av språkbrukare. De fetstilta orden återfinns i tyskan.

*krysamingult, metylengrönt, metylrött, **neutralblått, neutralviolett** (sbst.), opalgrå, parisersvart (sbst.), pariservitt, **rataniarött, reaktionsfärg**, rosenviolett, rostvit, **sassafrasrött, saturnrött, satängvitt, selenkadmium**, signalblått, signalgrönt, signalgult, signalröd, skifferröd, sommarbrun, strontiangult.*

Sammanfattningsvis kan vi slå fast att vår uppsättning av färgord i det levande allmänspråket av idag har byggts upp genom förmedling på såväl faktiva som fiktiva grund. Av 1800-talet har vi en klarare bild än av 1900-talet (se även Lange 2000).

Även om vi på det här sättet med källornas hjälp kan kasta ett visst ljus över närmare omständigheter i samband med ordens första uppkomst i svenskan kvarstår naturligtvis den mer svårbesvarade frågan huruvida dessa källor verkligen är representativa. I den mån de är bokstavligt *primära* är orden att betrakta som novismer som borde bokföras för respektive skribent. Så är med all säkerhet icke fallet utom möjligtvis för vissa av de litterära orden.

5. Varför

Oavsett på vilka vägar (*hur*) orden introduceras i svenskan återstår den kanske allra svåraste frågan, nämligen *varför*. Vilka är orsakerna till att orden dyker upp just då de gör det, eller formulerat som en mer generell frågeställning: Vilka faktorer styr uppbyggnaden och förändringen (inskränkt bruklighet) av färgdiskursens lexikala element? Kanske kan vi tala om *yttre faktorer*, t.ex. tekniska och andra vetenskapliga innovationer och förändrade estetiska preferenser (mode, status), och *inre faktorer* (expanderande ordbildning, dvs. nya ord på basis av gamla).

Att relatera förstabeläggen till yttre och inre faktorer är problematiskt av flera skäl. För det första är förstabeläggen osäkra eftersom de återgår på ett *urval* av *skriftliga* källor. Orden kan tidigare ha förekommit i skrifter *utanför* urvalet och i *tal*. Min rekommendation till en grundligare undersökning av frågan *varför* inskränker sig till att låta utredningen av frågan *hur* styra utredningen av frågan *varför*. De texttyper som utkristalliserade sig i utredningen av *hur* bör utredas var för sig. Allmänspråkets ”ämne” färg byggs upp genom förmedling från olika håll. Vissa ord tillskapas i skönlitterärt skriftställerier med dess behov av subtil metaforik, andra tillskapas eller förmedlas av mode- och reklambranschen med dess behov av nya ord på en dynamisk marknad och åter andra via industriella fackområden. När det gäller det senare innebär 1800- och 1900-talet dock stora framsteg när det gäller färgtillverkning, så t.ex. kom ett genombrott för framställningen av syntetiska bindemedel i mitten av 1800-talet, en utveckling som enligt Nationalencyklopedin (NE) fortsatt in i våra dagar (vattenburna latexbindemedel, pulverbindermedel, UV-härdade och strålningshärdade lacker).

De yttre faktorernas lexikala korrespondenser är i första hand de substantiverade adjektiven, dvs. färgämnesbeteckningarna. För ett axplock i kronologisk ordning se Bilaga 2.

De yttre faktorerna, de kemisk-tekniska framstegen i färgframställningen, tar sig sålunda uttryck i nya ord för färgämnen (färgstoffer), *målarfärger*: *braunschweiggrönt* (1810), *bremerblått* (1832), *kejsargrönt* (1832), *kölnergult* (1832), *kalkblått* (1839), *koboltgrönt* (1845),

lasurblått (1852), *granatbrunt* (1876), *kasselbrunt* (1889), *kölnerbrunt* (1894), *selenkadmium* (1927), *strontiangult* (1927), färgmedel för färgning av garn, tyg(-stoffer) och textilier: *morderött* (1800), *nattblått* (1871), *kistblått* (1874), *metylviolett* (subst.) (1874), *metylgrönt* (1889), *metylblått* (1893), *metylenviolett* (subst.) (1900), *potteblått* (1901); glas *silvergult* (1861), smink: *safflorrött* (1868); mat och dryck: *safflorrött* (1868) osv.

6. Orddöd och inskränkt bruklighet

Färgord är ofta tillfälliga skapelser. Tillfälliga ordbildningar kommer i regel inte med i våra ordböcker. De skönlitterära författarnas ord kommer däremot ofta att representeras även om de inte har etablerats i allmänspråket. Det är de mer (er)kända författarnas böcker som blir excerpterade.

När det gäller att belysa brukligheten har vi åtminstone två möjligheter.

Vi kan gå till bruklighetsbeteckningarna i SAOB (Lundbladh 1992: 16). I de fall ordet försetts med ett kors (dött) har vi också ett sista-belägg. För ord som visserligen inte dött men som har markerats för inskränkt bruklighet kan vi inte på samma sätt utnyttja sistabelägget utan får gå vidare till året för ordbokshäftets utgivande. Redaktionens omdöme om brukligheten gäller nämligen just då, när häftet skrivs.

Den andra metoden är att hämta frekvensuppgifter i Språkbankens konkordanser. Då kan vi få en viss bild av brukligheten i äldre och yngre skönlitteratur samt i sakprosa (tidnings- och tidskriftstext från 1960-talet och framåt).

Låt oss pröva det första alternativet och börja med de ord som i SAOB har ett kors. I kolumnerna 3 och 4 i tabell 2 på nästa sida redovisar vi både första och yngsta belägg. Vi redovisar också SAOB:s sista utgivningsår för ordets begynnelsebokstav. Vi reserverar oss dock för möjligheten att vissa av orden kan ha väckts till liv igen.

Sista utgivningsår får representera när ”dödförklaringen” sker. Så t.ex. dödförklaras ordet *färgsättning* år 1928 med sista belägg 1867 efter att ha dykt upp i språket 1827. ”Livslängden” kan inte beräknas. I stället bör vi kanske tala om ”beläggspannet”, som för *färgsättning* blir 40 år och ett ”dödförklaringsspann” (= tiden från sistabelägg till häftets utkommande) på 61 år (dvs. 1928 minus 1867).

Ytterligare ett exempel: *gäddblå* har ett beläggspann på 5 år (1867 minus 1862) och ett dödförklaringsspann på 62 år (1929 minus 1862). ”Livslängden” (i brist på bättre term) kanske ska uttryckas med siffror som 40/61 respektive 5/62?

TABELL 2. *Korsmärkta ord i SAOB, källtyp, förstabelägg samt SAOB:s sista utgivningsår för ordets begynnelsebokstav*

<i>Ord</i>	<i>Källtyp</i>	<i>Första</i>	<i>Sista</i>	<i>Utg.år</i>
färgsättning	Litterär	1827	1867	1928
gäddblå	Fackbok	1862	=	1929
hyacintblått	Sakprosa	1869	1871	1933
jonkvill	Fackbok	1805	=	1935
jonkvillgul	Fackbok	1805	=	1935
klenröd	Litterär	1840	=	1939
lilaviolett	Fackbok	1813	1818	1942
malakitgrönt	Fackbok	1818	=	1945
monokromatisk	Fackbok	1817	1823	1945
morderött	Periodica	1800	=	1945
mossrött	Fackbok	1828	=	1945
muskusrött	Periodica	1860	=	1945
nankinsgrå	Periodica	1849	=	1949
originalgrönt	Sakprosa	1876	1894	1952
permanentgult	Sakprosa	1876	1891	1957
pickelgrönt	Lexikon	1855	1894	1957
pompadourröd	Fackbok	1818	=	1957
puce (adj.)	Fackbok	1804	1868	1957
puce (sbst.)	Fackbok	1805	1845	1957
pänselgrönt	Fackbok	1847	=	1957
rabarbergul	Fackbok	1851	=	1961
rabarbergult	Periodica	1834	1855	1962
rebensvart	Sakprosa	1887	1890	1962
saftgul	Fackbok	1818	1872	1999
safrött	Sakprosa	1876	=	1999
sandarakröd	Lexikon	1871	1885	1999
schweinfurterblått	Lexikon	1855	1870	1999
skedrött	Lexikon	1889	=	1999
skinvit	Litterär	1896	=	1999
sminkrött	Fackbok	1828	1876	1999
stockholmsgrön	Sakprosa	1847	=	1999

Som vi ser i tabellen är det framförallt ord i källtypen *fackbok* som drabbas. Observera dock att beteckningen *fackbok* i det här sammanhanget är en av mig åsatt texttypsbeteckning för *källan* där ordet förekommer som förstabelägg, vilket ej får ej förväxlas med SAOB:s fackspråksbeteckningar som är beteckningar för *bruklighet*. Som vi också kan lägga märke till är det enbart 1800-talsord som fått kors.

I fråga om ord med andra markörer för inskränkt bruklighet än kors, dvs.: *(numera) knappast br.*, *(numera) föga br.*, och *(numera) mindre br.* (Lundbladh 1992:17) väger det mera jämnt mellan källtyperna i fråga: *fackbok* 11 st., *lexikon* 9 st., *litterär* 9 st. och *periodica* 8 st. Se tabell 6 i bilaga 1.

7. Färgord i ett onomasiologiskt perspektiv

Behovet att skapa preciserande och nyanserade uttryck för visuella percept – för att citera NEO-definitionen av ordet *färg* – ’vars kvalitet bestäms av det (på näthinnan) infallande ljusets våglängd el. vanl. kombination av våglängder’ tycks vara mycket stort.

7.1. Adjektiv

Våra grundfärger i svenskan motsvaras av ett antal adjektiviska rotord som vi skulle kunna påstå inte refererar till något utanför sig själva. De är ”autonoma”. Deras etymologier är för länge sedan fördunklade för språkbrukarna. Deras extensionella länkar är avklippa och i många fall okända: *blå* (?), *brun* (ev. *björn*), *grå* (?), *grön* (verbet *gro*), *gul* (?), *röd* (*blod*), *svart* (?) och *vit* (?).⁴ Vi kan säga att de är autonoma av ”första graden”.

I svenskan har nya adjektiviska rotord som betecknar färgnyanser utöver ovanstående ”grundfärger” tillkommit genom inlåning. Den extensionella länkningen är med några undantag avklippat eller håller på att klippas av utom för de ”lärdas”. De är autonoma av ”andra graden”. Exempel från tiden före vår aktuella tidsperiod är t.ex. *violett* (växt), belagt i svenskan sedan 1560; *orange* (en frukt), som färgord belagt i svenskan 1791 (NEO); *rosa* (en växt), belagt 1773. Orden har alltså inkommit före vår tidsperiod. Under 1800- och 1900-talen tillkommer bl.a. *beige* (en växt), *cerise* (växt), *kaki* (’damm’), *lila* (växt), *sepia* (bläckfiskens bläck), *skär* (kött) och *turkos* (en ädelsten) som exempel på färgadjektiv som är autonoma av andra graden. De kan således eventuellt fortfarande ge associationer till något – för den som förstår

⁴ Här skiljer vi inte på kulörta (*blå*, *grön* osv.) och okulörta därger (dvs. *svart* och *vit*).

främmande språk (fra., ita.) – utanför själva ordet (växter, frukter osv.).⁵

Samtliga ”autonoma” färgadjektiv, både av första och andra graden, är simplex.

I ett adjektiv, *kritig*, impliceras med hänvisning till referenten krita ett visst färgpercept (vitt). De ”indirekt” färgupplevelseanvisande adjektiven av den här typen verkar sällsynta. Tidigare har vi ordet *sotig* (före 1520). Båda orden har grundbetydelsen ’täckt med x’, vilket kanske är en förutsättning för typen. Vi säger inte *björnig* och menar ’brun’, *rävig* för ’röd’, *apelsinig* för ’orange’ osv.

Några simplexadjektiv i korpus är på olika sätt relaterade till färgupplevelser: INTENSITET *gräll* ’skrikande’, *skrikig*, och MÖRK-LJUS-SKALA: *murrig* (först om personer, senare (1919) även om färger).

Behovet av att uttrycka visuella nyanser förknippade med färger tillgodoses givetvis av *sammansättningar*. Varje autonomt färgadjektiv kan i princip få en nyanserande och preciserande förled. Förleden ger associationer i olika riktningar och sammansättningarna är på så sätt extensionellt länkade. Tekniken är givetvis inte ny för vår tidsperiod och vilka sammansättningar som ska anföras som exempel måste därför bli ganska godtyckligt. Våra exempel nedan har dock, om inte annat sägs, sina förstabelägg under tidsperioden.

Länkningen genom förleden tycks oftast göras till **percept** (andra färger eller nyanser av samma percept), till **ting** (natur), till **sak** (artefakter) och till olika abstrakta, mentala föreställningar. Jämför liknande semantiska grupperingar hos Schagerström (1941) som undersökt sammansättningar med efterlederna *blå(tt)* och *gul(t)* i presstext från 1930-talet, Abelin (1989) som undersökt en korpus på 300 färgordssammansättningar, Bergh (1997) som undersökt sammansatta färgadjektiv i bilannonser och bilkataloger samt Fleischer & Barz (1995:236) för tyskan.

När det gäller betydelsen av sammansättningarna är ordbildningen i de flesta fall att uppfatta som metaforisk: *salladsgrön* ’grön som sallad’.

I en del fall anger förleden närmare orsak: *solröksblå* ’blå av solrök’, *rostsvart* ’svart av rost’. Det betyder att ordet inte sällan är dubbeltydigt: *månvit* ’vit som månen’ eller ’vit av månens sken’, *dimgrå* ’grå som dimma’ eller ’grå av dimma’.

⁵ Ytterligare några exempel på simplex med betydelse färgnyans eller färgämne före tidsperioden är *cinnober*, *indigo*, *karmin*, *karmosin*, *ockra*, *purpur*, *rosende*, *scharlakan*, *umbra*.

I några fall, som *blågul*, *svartvit* m.fl., har vi betydelsen 'både – och' (kopulativ betydelse). Slutligen kan nämnas att vi också kanske måste räkna med en ordbildning där färgämnet är det primära (*neapelgult*) och den färg (*neapelgul*) man får av detta färgämne är det sekundära.

I exemplifieringen av förleder som nu följer har vi avlägsnat de substantiverade adjektiven, dvs. sådana som slutar på *-(t)t*, vilka oftast är beteckningar på färgämnen. Notera dock att sammansättningar med efterlederna *-svart* och *-violett* kvarstår och därför kan avse både kulör och färgämne. Detsamma gäller sammansättningar med efterlederna *-lila* och *-rosa*. Vi försöker således separera ord för kulörer (percept) från ord för färgämnen.

I det följande avsnittet förtecknas ett antal ord med första belägg under 1800- och 1900-talet.

7.1.1. Förleder

7.1.1.1. Percept som förled

De perceptuella förleden utgörs av färgadjektiv (ex. *blå*, *brun*), ”visuella” adjektiv (ex. *bjärt*, *black*, *blank*), verb (ex. *bländ*) eller substantiv (ex. *skimmer*):

bjärt (-blå, -grön, -gul, -röd, -violett); **black** (-grön, -svart, -vit); **blank** (-blå, -svart, -vit); **blek** (-gredelin, -grå, -lila, -skär, -violett); **blå** (-blå, -grön, -gul, -röd, -violett); **bländ** (-röd, -vit); **brun** (-grå, -grön, -violett); **ceris** (-röd), **dunkel** (-grå); **färg** (-glad, -grann, -rik, -stark); **glans** (-vit); **gredelin** (-grå); **grå** (-blek, -lila, -röd, -violett, -daskig); **grön** (-blek, -röd, -svart); **gyllen** (-brun, -grön, -gul, -röd); **hägrings** (-blå); **ill** (-blå, -gul, -svart); **indigo** (-blå); **kall** (-blå, -grå, -grön); **klar** (-blå, -gul, -röd, -vit); **knall** (-blå, -grön, -gul, -röd); **len** (-gul); **lila** (-blå, -röd, -violett, -rosa); **ljus** (-lila, -skär, -violett); **matt** (-blå, -brun, -grå, -grön, gul, -violett, -vit); **mild** (-grå); **mjuk** (-brun); **mörk** (-blond, -gredelin, -lila -violett); **orange** (-brun, -röd); **purpur** (-grå, -svart, -violett), **purpurne** (-röd), **rosa** (-brun, -grå, -gul, -lila, -röd, -skär, -violett, -vit); **röd** (-blond, -flammig, -gredelin, -kantad, -lila, -violett, -vit); **skarp** (-blå, -grön, -röd); **skimmer** (-blå, -brun, -grön, -röd, -svart, -vit); **skin** (-vit); **skir** (-blå, -grön, -vit); **skrik** (-blå, -grön, -skär); **skugg** (-grå, -svart); **skum** (-blå); **skumt** (-grå, -gul); **skär** (-blå, -grå, -grön, -gul, -lila, -röd, -vit), **stick** (-grön, -gul, -röd); **sting** (-vit); **strål** (-vit); **svart** (-lila, -vit).

7.1.1.2. Tingbeteckningar som förled

Naturreferenserna (= tingorden) är således helt dominerande, dvs. något i naturen förekommande (ett ting) äger en färg som är så pass pregnant att något kan liknas vid detta (även om alla inte är metaforiska). Dessa ting utgörs mycket ofta av växter (och växtdelar) och djur:

- växt: *apelblå, aprikosgul, beigevärgad, bomullsvit, druvblå, förgätmigejblå, hallonröd, hamp (-brun, -gul), hasselbrun, hyacintröd, jonkvill (-gul), kakao-brun, kastanjeröd, korksvart, korngul, kvittengul, kålgrön, körsbärsbrun, körsröd, lav (-grå, -grön, som är dubbeltydiga), lavendel (-blå, -grå), lingonröd, lingul, linvit, ljungröd (är dubbeltydigt), malvafärgad, mandelgrön, marrongbrun, mimosagul, morinda, morotröd, mossgrön, mögelgrön, nejlik (-röd), nyponröd, odonblå, oleanderröd, oliv (-brun, -grå, -gul), orseljröd, pensébrun, pepparbrun, persiko (-färgad, -skär), pionröd, plommon (-blå, -brun), pomeransröd, prunefärgad, rabarbergul, ranunkelgul, resedagrön ribsrod, rosen (-brun, -grå, -skär, -violett, -vit), russinbrun, råg (-blond, -gul), rödlöksröd, rönnbärsröd, salladsgrön, senapsgul, sippblå, slånblå, slånbärsblå, smultronröd, snokbärssvart, solvändgul (är dubbeltydigt), sparrisgrön, spenatgrön, stockrossvart, vinröd; växtdel: barkbrun, bladgrön, blomgul, hasselnötbrun, kärnsvart, ollonbrun.*
- djur: *duvblå, ejdervit, gädd (-blå, -grå), hummerröd, kalkonröd, kanariegul, kaningrå, kastorgrå, kattgrön, kermesröd, korallvit, korpsvart, kräfröd, lax (-färgad, -gul, -rosa, -röd), lejongul, loppbrun, mullvadsgrå, musselblå, påfågel (-blå, -grön), raphönsgrå, rådjursbrun, råttgrå, räk (-rosa, -röd, -skär), siskgrön, skalbaggs (-grön, -svart), sparvgrå, tigerstrimmig.* Associerade till djur på ett eller annat sätt är också förlederna i följande ord: *dunvit, elfbens (-gul, -svart, -vit), elfenvit, köttröd (troligen åsyftas den röda färgen hos nötboskap, se SAOB K3873), pärlblå, pärlemorblå, pärlemorgrå, pärlemorvit, snäck (-blå, -vit).*

Även om djur och växter tycks vara vanligast som förleder i färgadjektiven hittar vi en mängd andra slags förleder. Jag vill bara än en gång påminna om att samtliga förleder inte är bildled i en metaforisk ordbildning.

- himlakroppar: *mån (-blå, -vit är betydelsemässigt dubbeltydiga: 'som månen eller av månens sken'), sol (-blå, -brun, -gul, -röd, -vit är dubbeltydiga) stjärn (-blå, -vit är dubbeltydiga).*

- väderlek (i vid mening): *dim* (-blå, -grå, -vit är dubbeltydiga), *drivvit*, *frostvit* (är dubbeltydigt), *moln* (-blå, -grå 'som (täta l. mörka) moln', -svart 'svart som ett åskmoln'), *regngrå* (är dubbeltydigt), *rimfrostvit* (snarast med betydelsen 'vit av rimfrost'), *rim* (-grå, -vit med betydelsen 'av rimfrost'), *skygrå*, *solröksblå* (med betydelsen 'av solrök'), *stormgrå* (är flertydigt: 'grå o. stormbådande l. stormig o.d.; som kännetecknas av grå o. storm bådande himmel l. gråa o. stormbådande moln l. grått o. stormigt väder' S12402).
- ljusfenomen: *blixtblå*, *brandröd*, *flamgul*, *månskensvit* (är dubbeltydigt), *regn-bågs* (-violett), *skuggblå* (är dubbeltydigt).
- hav: *marinblå*, *maringrå*.
- himmel: *azur* (-blå, -skär), *eterblå*.
- ämnen av olika slag: *ask* (-blond, -blå, -violett, -vit), *luftblå*, *mineral* (-svart, -violett), *ockra* (-brun 'som har den bruna färg(nyans) som utmärker brunockra', -röd), *rost* (grå, -röd, -svart, -vit. Åtminstone några av orden bör uppfattas snarare i betydelsen 'av rost' än 'som rost'), *salt* (-grå, -vit är dubbeltydiga), *sotgrå* (är dubbeltydigt 'svartaktigt l. mörkt l. smutsigt grå').
- material av olika slag: *kristallviolett*, *sand* (-brun är dubbeltydigt), *färgad*, *-gul* (-grå).
- metaller: *blysvart*, *guldbrun*, *järn* (-blå, -röd, -svart), *krom* (-grön 'som har kromoxidens gröna färg', -gul, -svart), *platina* (-blond, -grå, -svart), *silver* (-grön, -rosa), *silverne* (-blå, -grå), och mineraler: *ametist* (-blå, -röd), *kopparblå*, *malakitgrön*, *opal* (-blå, -grå, -gul, -vit), *salpetervit*.
- stenar: *agatsvart*, *beryll* (-blå, -grön), *jadegrön*, *karbunkelröd*, *lapisblå*, *marmorvit*, *onyxsvart*, *stengrå*, *turkosblå* och olika slags ädelstenar: *diamantsvart*, *rubinviolett*, *safirgrön*, *smaragd* (-blå, -brun).

Mindre vanliga men ändå värda att notera är förleder som har med den döda kroppen att göra: *lik* (-blå, -grå, -vit) och kroppsdelar: *ankelvit*, *ben* (-färgad, -vit), *hudfärgad*, *raggsvart*, *skinn* (-brun, -gul), *stickelgrå*. Vidare kan nämnas förleder som har att göra med vatten (i vid bemärkelse): *daggblå* (är dubbeltydigt), *fukt* (-grå, -svart; orden är dubbeltydiga), *isgrön*, *sjögrå*, *skumvit* (är dubbeltydigt), förleder som har att göra med vätskor: *mjolkblå*, *oxblodsröd*, *skummjölksblå* samt

24
förleder som har att göra med trä och träslag: *ebenholtssvart*, *eben-svart*, *palisanderbrun*, *spångul*, *stubbgul*.

7.1.1.3. Sakbeteckningar som förled

Tingbeteckningar i förleden tycks vara betydligt vanligare än sakbeteckningar. I naturen har tingen en viss färg. I färgord som har en sakbeteckning som förled är däremot färgen ofta bara kulturellt konventionellt förknippad med saken. Färgordet *flaskgrön* ger mening endast om det i kulturkontexten är vanligt med gröna flaskor. Vissa sakdomäner kan urskiljas och vi får därför förutsätta att dessa äger eller har ägt en viss stabilitet och permanens i fråga om färg.

Vissa ämnesartefakter som *asfalt* och *beck* ger ord som *beck* (*-brun*, *-mörk*) med den metaforiska betydelsen 'som'. Den produkt som kallas *kanel* ger "naturligen" ett färgord som *kanelröd*, inte *kanelgrön*. Där emot är det betydligt mer konventionellt och mindre "naturligt" att *rullgardiner* och *kistor* är blå (*rullgardinsblått*, *kistblått*). När det gäller ordet *rullgardinsröd* betyder det dock inte att det är/var vanligt med röda rullgardiner utan att något 'har den röda l. rödaktiga färg som utmärker en (mörk) neddragen rullgardin, då den belyses (av lampljus o. d.) in ifrån o. betraktas utifrån' (SAOB R2873).

Följande sakdomäner (tagna i vid mening) och därtill hörande ord kan urskiljas under perioden:

- anläggning: *sockerbrukssvart*.
- anordning: *spisel* (*-röd*, *-svart*).
- keramik: *fajansblå*, *porslins* (*-blå*, *-vit*), *rosentegelröd*.
- kläder: *fältgrå* ('om den mellangrå färg (med dragning åt grönt) som användes för den tyska fältuniformen under världskriget', SAOB F2089), *kyllergul*, *slöjblå*.
- konststen: *briljantgrön*; kärl: *buteljbrun*, *flaskgrön*, *kittelblå*.
- mat: *chokladbrun*, *pepparkaksbrun*, *sirapsbrun*, *smörgul*, *snussvart*, *sockervit* (är dubbeltydigt).
- material: *grusgrå* (är dubbeltydigt), *lädergul*.

- heminredning: *rullgardins* (-blå, -röd), *spegel* (-blå, -svart).
- produkt: *slaggbå* ('blå som (viss) slag', SAOB S6349).
- pulver: *pudersvart*, *pudervit* (är dubbeltydigt).
- skinn: *pergament(s)* (-brun, -gul, -vit).
- tyg: *nankins* (-grå, -gul), *sammets* (-brun, -grå, -grön, -gul), *sammetssvart* ('som har samma färg (o. lyster) som svart sammet', SAOB S835), *schaggrön*, *sedansvart*, *segelvit*, *siden* (-blå, -grå, -grön, -gul, -svart, -vit), *silkes* (-blå, -grå, -gul, -svart, -vit).
- vapen: *kanongrå*, *spjutröd*.
- växtkrydda: *kanelröd*.
- ämne: *beck* (-brun, -mörk), *rökelseblå* (är dubbeltydigt).

7.1.1.4. Begrepp som förled

Med begrepp avses här ett knippe kognitiva kategorier som varken är **percept**, **ting** eller **sak**. De färgföreställningar som knyts till dessa kan verka mer eller mindre naturliga. Det är nog inte för djärvt att påstå att det är naturligare att uppleva natten som *svart* (*nattsvart*) än som *grön*, även om ordet *nattgrön* är belagt. Det är däremot helt kulturkontextuellt betingat att associera *blått* till *kung* (*kungsblå*).⁶ Begreppsdomänerna nedan uppvisar således en ganska stor spännvidd från "naturligt" till "konventionellt". Jag avstår från närmare precisering rörande detta även om många (men inte alla) färgförknippningar inom den domän som jag här kallat tid (i vid mening) för mig framstår som stående nära det "naturliga": *aftonröd*, *antikgrön* ('ända till 1825–1828 fanns egentligen ingen annan behandling af den metalliska bronsfärgen än den antikgröna', SAOB A1894), *auroraröd*, *eviggrön*, *forngrå*, *gammalrosa*, *grynings* (-blå, -röd), *kvällningsröd*, *kvälls* (-blå, -röd), *kvällssolsröd*, *midnatts* (-blå, -svart), *morgon* (-grå, -röd). Många av dessa är dubbeltydiga. Något kan ha en färg som en *gryning*, en *kväll(ning)*, *kvällssolen* eller en *morgon* men också få sin färg därav.

⁶ Enligt Schagerström (1941:131) har "den kungsblå (mörkblå) färgen på grund av sin skönhet adlats medelst detta förnämliga namn".

Vidare: *natt* (-blå, -grå, -grön, -svart), *pingstgrön*, *skymnings* (-blå, -grå är dubbeltydiga). Till domänen kan eventuellt också räknas ord med

- årstidsbeteckningar som förled: *höst* (-blå, -grå, -grön) *majgrön*, *sommar* (-blå, -brun, -grå, -grön, -vit).

Färger associeras vidare till:

- affekt (sinnestillstånd): *avundsgul*, *blygselröd*, *chockrosa*.
- antal: *mono* (-krom, -kromatisk), *mångskiftande*, *polykrom*.
- dimension: *djup* (-blå, -grön, -röd), *högvit*, *jämn* (-blå, -grå), *långgrå*.
- fantasi och överklighet: *dröm* (-blå, -vit), *sagoblå*.
- folkslag: *nubiansvart*.
- orenhet: *lortgrå*, *smuts* (-blå, -brun, -grön, -röd, -svart, -vit). Orden bör nog uppfattas som kopulativa ordbildningar: *smutsblå* betyder då *smutsig* och *blå* osv.), *snuskröd* (ordet är säkert bildat i analogi till sammansättningar med *smuts* som förled och ska uppfattas kopulativt).
- grad: *klenröd*, *mellan* (-brun, -grå, -grön, -röd), *neutralviolett*, *stark* (-grön, -röd).
- helhet: *allsvart*, *hel* (-blå, -brun, -grå, -röd, -svart).
- hållbarhet: *solidviolett*.
- oblandat: *purgrön*.
- person: *pompadourröd*, *scheelesgrön*.
- proveniens: *faluröd*, *fransktblå*, *havannabrun*, *kinablå*, *neapelsgul* ('som har den färg som neapelgult ger'), *nilgrön*, *pariser* (-blå, -svart), *rivierablå*, *ryskgrön*, *ryssgrön*, *sienabrun*, *skotskrutig*, *solferinoröd*, *stockholmsgrön*.
- samhälle: *allmogeblå*, *kejsargrön*, *kungsblå*.
- sjukdom: *starrgrå* (är dubbeltydigt).

- skönhet: *fager* (-blå, -grön, -röd), *skönblå*.
- tillstånd (i vid mening): *dödsvit*, *hälsoröd*, *oskuldsblå*.
- uppmärksamhet: *signalröd*.
- väsen: *andevit*, *demonsvart*, *satgrå* (*sate* = 'fan, djävulen'), *spök* (-blå, -vit).
- yrke (i vid mening): *gendarmblå*, *husarblå*, *kapucinbrun*, *kardinalröd*, *karmelit* (-brun, -gul), *sjömansblå*, *skökovit*.
- ålder: *spädgrön* (kopulativt 'späd och grön'), *spädröd*.

7.1.1.5. Nyansering och gradering

Kombinationen färgadjektiv + färgadjektiv är det viktigaste medlet att nyansera färgperceptet. Förleden anger vanligtvis i vilken riktning nyanseringen går: *rödgedelin* anger en *gedelin* färg med skiftning i rött. Färgord av den här typen är egentligen potentiellt dubbeltydiga. Man kan ofta tänka sig även en kopulativ tolkning (= 'både – och'). Vad avgör då vilken tolkning som är den rätta? På vilket sätt är förleden mindre sannolik som nyanseringsfärg i kombinationerna *blågrön*, *brungrå*, *grönröd*, *rödgrå*? Och finns det färgkombinationer som är helt entydiga? *Blågul* och *svartvit* skulle kanske vara de bästa kandidaterna för en entydig kopulativ tolkning, men vi kan bara konstatera att *blågul* förr uppfattades som en *gul* färg.

En uppsättning ofta återkommande adjektiviska och substantiviska förleder tycks närmast ha med förändring av intensitet och mörker–ljus-förhållanden att göra, där gränsen emellertid ofta är svårdragen.

mörk–ljus: **ask** (-blå, -violett, orden betecknar ljusa nyanser av färgen, *askvit* bör däremot uppfattas rent metaforiskt), **blek** (-grå, -gedelin, -lila, -skär, -violett), **blond** (-grå), **klar** (-blå), **ljus** (-lila, -skär, -violett), **mörk** (-gedelin, -lila), **pastell** (-blå), **skir** (-blå, -grön, -vit).

Nyanseringen av ljusförhållanden kan naturligtvis också ske genom att förleden utgörs av ett mörkt eller ljust ting, sak eller begrepp: *mullbrun*, *natt* (-blå, -grå, -grön, -svart), *sirapsbrun*, *russinbrun*, *smutsblå*. Simplexet *valör* refererar till denna skala.

intensitet:

höjning av intensitet:

bjärt (-blå, -grön, -gul, -röd, -violett), **bländ** (-röd, -vit), **chock** (-rosa), **djup** (-blå, -grön, -röd), **eld** (-röd), **ill** (-gul), **klar** (-blå), **knall** (-blå, -grön, -gul, -röd), **signal** (-röd), **skarp** (-blå, -grön, -gul, -röd), **skrik** (-blå, -grön, -skär), **spjut** (-röd), **spräng** (-röd), **strål** (-vit).

sänkning av intensitet:

dim (-blå, -grå, -vit), **matt** (-brun, -gul, -grön, -violett, -vit), **mjuk** (-brun).

Vissa kan betraktas som synestesier (*signal-*, *skarp-*, *skrik-* m.fl.). En mycket ovanlig ordbildning är reduplikationen i *blåblå* där förleden höjer intensiteten.

Gradering kan också göras med förleden **mellan** (-brun, -grå, -grön, -röd).

7.1.2. Efterleder

De autonoma färgorden av andra graden som *orange*, *rosa*, *violett* – be-lagda redan i äldre svenska – och *beige*, *cerise*, *kaki*, *lila*, *skär*, *turkos* från vår aktuella tidsperiod ingår inte så ofta som efterled i samman-sättning. Några exempel är dock *blekviolett*, *blekskär*, *chockrosa*, *gam-malrosa* och *räkskär*.

Det från engelskan inlånade adjektivet *off-white* betecknar något 'som har huvudsakligen vit färg, men med ngn inblandning av annan, vanl. med dragning åt beige e.d.' (NEO).

Sammansättningstekniken kan som vi sett ovan även användas till att ange något som har flera färger samtidigt men där dessa är oblandade (kopulativ sammansättning): *blågul*, *svartvit*. I *lengul* inkodas två olika percept (= len och gul): (*Hon*) *hade lengult om hjässan* (SAOB L532).

Om inte ett autonomt färgord används i efterleden finns möjligheten att ändå ge en tämligen nyanserad föreställning om en viss kulör, via extensionell länkning i förleden plus efterleder som *-färgad*, *-blond*, *-blek*, *-daskig* och *-grann*. Tolkningen av orden sammanhänger då helt med tolkarens perceptuella erfarenheter av förleder som *ben*, *brons*, *grädde*, *sand*, *hud*, *lax*, *persika* osv. I vissa fall krävs botanisk kunskap, (*malva*) ibland kombinerad med kännedom om främmande språk

(*prune*). Lexikaliserad betydelse har *naturfärgad* ('som har en ljus beige färg som påminner om den urspr. färgen hos vissa material'). I NEO är *benfärgad* en vit färg, *bronsfärgad* en gul färg, *gräddfärgad* en gulvit färg, *sandfärgad* en gulbrun eller gulgrå färg, *hudfärgad*, *laxfärgad* och *persikofärgad* en röd, gulröd eller rosa färg, *malvafärgad*, *prunefärgad* en blå eller violett färg och *naturfärgad* som påpekades ovan en ljus beige färg. Detta illustrerar ganska väl det tämligen stora tolkningsutrymmet.

Efterleden *-blond* i sammansättningar anger ofta en ljus variant av förleden. Sammansättningarna är lexikaliserade och knutna till domänen *hår*: *askblond* ('blekt ljusbrun med dragning åt gråvitt; om hår/skägg'), *platinablond*, *rågblond* och *rödblond*. Ordet *mörkblond* avser en i grunden ljus hårfärg som ändå är ganska mörk. Vi har således i svenskan en hel uppsättning etablerade sammansättningar med efterleden *-blond* för att särskilja ljusdiskrimineringar inom domänen *blont hår*.

Även efterleden *-blek* med autonomt färgord i förleden är starkt knuten till en särskild domän, nämligen *hy*: *gråblek*. Blekheten konnoterar ofta *sjukdom*: *grönblek* och tidigare exv. *gulblek* (1640). Med *urblekt* avses en avfärgning och begynnande färglöshet.

Efterleden *-daskig* (ung. 'smutsig') förekommer enbart i sammansättningen *grådaskig*. Tidigare dock även i det numera förmodligen utdöda *blackdaskig* (SAOB:s enda belägg är från 1895, SAOB B2988).

Ordet *färggrann* innehåller en perceptuell efterled (mer om perceptuella förleder nedan) med en idag lätt pejorativ klang ('bjärt', 'lysande', 'brokig', 'prålig'). Ordet *grann* har genomgått ett slags deterioreringsprocess: 'fin' → 'vacker' → 'allför vacker', dvs. 'prålig'. I SAOB:s exempel (F2153) från Fredrika Bremer (1860) finns ingen negativ klang.

Simplexet *färgig* (1812) som idag inte tillhör det nusvenska allmänspråket anger att något 'har färg', dvs. är färgat. Svenskan har således ingen positiv simplexglosa pga. ett slags lexikal "blockering" (av det lexikaliserade ordet *färgad*).

Ord i korpus med efterlederna *-kantad*, *-strimmig*, *-randig*, *-rutig*, *-ådrad*, *-ådrig* avser *mönster*, dvs. '(regelbunden) anordning av linjer eller figurer på yta' som *rödkantad* (domänen *öga*), *tigerstrimmig* (simplex från 1640), *tvärrandig*, *grönrandig*, *svartrandig*, *pepitarutig*, *skotskrutig*, *ådrad* (exv. *rödådrad*) och *ådrig* (exv. *grönådrig*). Även simplexet *vattrad* kan räknas hit.

Ett antal adjektiv har betydelser som på olika sätt implicerar ett komplext färgpercept (*mångfärgad*), där flera olika färger eller flera nyanser av samma färg ingår och där dessa ej tydligt är åtskilda (jfr kopula-

tiva sammansättningar ovan). Varierande bibetydelser av intensitet och olika grader av ljus–mörkerförhållanden kan också ingå: *färgglad*, *färgrik*, *färgstark*, *mångskiftande*, *polykrom* (motsatsen *monokrom* och *monokromatisk*), *rödflammig* (domänen *hud*).

Adjektiv med ett *substantiverat adjektiv* som efterled betecknar i regel ett *färgämne*, dvs. ungefär det som åsyftas i det andra av NEO:s betydelsemoment hos ordet *färg*, nämligen 'material att måla med som innehåller pigment i viss kulör'. Tämligen entydigt kan vi räkna med att (*t*)*t*-slutande simplex och efterleder som *blått*, *gult*, *gredelint*, *grönt*, *rött*, *skärt*, *turkost* anger *färgämne*. Vokalslutande ord som *lila* och *rosa* och orden *svart* och *violet*, som har ett *-t* i grundformen är däremot dubbeltydiga. Av formen att döma kan man inte avgöra om de avser en kulör eller ett *färgämne*.

Som förleder till de substantiverade adjektiven möter vi långt oftare substanser, metaller, mineraler, kemiska ämnen och proveniensord än i "rena" adjektiv. De substantiverade adjektiven tillhör inte allmänspråket i lika hög grad som dessa. I bilaga 4 ges exempel på substantiverade adjektiv med efterlederna *-blått* (exv. *aldehydblått*), *-grönt* (exv. *anilingrönt*), *-gult* (exv. *barytgult*), *-rött* (exv. *kadmiumrött*) och *-vitt* (exv. *hamburgvitt*).

7.2. Substantiv

De substantiviska rotorden *kräm*, *sepia*, *cerise*, *lila* och *beige* betecknar samtliga *färgämnen* där ordet refererar till ting (*sepia*:bläckfisk, *cerise*:körsbär, *lila*:syren, *beige*:bomull men även till sak: *kräm*:grädde).

Vissa avledda substantiv, ofta deverbativa *-ing*-avledningar, som *färgsättning*, *irisering* och *vattring*, refererar till ett mer komplext *samspel av percept*. I *dragning*, *nedtoning* och *skiftning* har vi att göra med mer eller mindre subtila övergångar av tillstånd, från ljusare till mörkare nyanser av samma färg eller från en färg till en annan. Även i ordet *anstrykning* ingår ett betydelsemoment av samma slag.

Naturligtvis används under perioden sammansättningar med substantivet *färg* som efterled, ett mönster som funnits långt tidigare i svenskan: *bronsfärg*, *grundfärg*, *hudfärg*, *komplementfärg* osv. Dessa (huvudsakligen med betydelserna 'percept/kulör' och 'färgämne') representerar naturligtvis bara en försvinnande liten andel av alla i svenskan registrerade sammansättningar med efterleden *färg*. SAOB antecknar 256 stycken under den aktuella tidsperioden.

Förleden betecknar ofta ett ting som har en viss kulör som utgör en jämförelses referens: *hudfärg*, *laxfärg*, *naturfärg* (NEO: 'om färg i en skala från smutsvitt till brunt'), *äggfärg* (NEO: 'gråvit färg som liknar skalet på hönsägg'). I *bronsfärg* och *pastellfärg* är förlederna saker. I det ogenomskinliga *pastellfärg* refererar förleden ursprungligen till den färg som en "liten deg" har, dvs. en 'mild och ljus färgton' (ordet kan också avse ett färgämne) och i *bronsfärg* avser förleden den brungula färg som den legering av koppar och tenn som brons består av har. Båda orden kan också avse färgämnen.

I *växtfärg* (NEO: 'färg framställd av ämnen från växtriket', dvs. ett färgämne) är förleden ett ting som betecknar ursprung.

Förleden kan också beteckna funktion: *grundfärg* (dvs. funktionen att täcka); *lockfärg*, *lysterfärg* (dvs. att ge lyster) och *skyddsfärg*. Förleden kan också beteckna en appliceringsyta: *äggfärg*.

Ordet kan också vara mer eller mindre lexikaliserat: *grundfärg* (NEO: 'färg som inte är en blandning av andra färger' eller 'huvudsaklig eller förhärskande färg'); *hudfärg* (NEO: 'särsk. naturlig, ras-mässigt betingad färg på människohud'); *komplementfärg* (NEO: 'två färger som tillsammans ger gråneutral färg'); *lokalfärg* (NEO: 'ett föremåls färg i en målning opåverkad av skuggor osv. '); *lysterfärg* (NEO: 'keramikfärg som efter bränning får metallglans'); *naturfärg* (NEO: 'ursprunglig färg hos visst material, särsk. om färg i en skala från smutsvitt till brunt'); *normalfärg* (NEO: 'färg för konstnärliga ändamål som anses pålitlig ur hållbarhets- och äkthetssynpunkt'), *pastellfärg* (NEO: 'som har mild och ljus färgning').

Några andra efterleder är *-prakt*, *-skala* och *-lack*.

-prakt

Efterleden *prakt* är belagd sedan 1543 men inte kombinerad med färg förrän under den aktuella tidsperioden (*färgprakt*, NEO: 'stor rikedom på klara, lysande färger' belagt 1817). Färgsammansättningarna är analoga med tidigare belagda *riddarprakt* (1627), *segerprakt* (1640), *sommarprakt* (1669), *ordprakt* (1672) osv. Efterleden kan betraktas som ett slags ytterpunkt på en intensitetsskala gällande ett komplext percept.

-skala

Även ordet *gråskala* (NEO: 'skala av grå toner mellan vitt och svart') belagt 1946, visar på behovet att gradera färgperceptet. Ordet är bildat i analogi med tidigare belagda ord som *diagonalskala* (1728), *milskala* (1744), *dräktighetsskala* (1775), *decimalskala* (1791), *c-durskala* (1802), *musikskala* (1810) osv. Ordet *färgskala* är belagt sedan 1851.

32

Gråskala är dock det enda exempel belagt i SAOB där en särskild kulör görs till föremål för skalindelning med efterleden *skala*.

-lack

Den från tyskan (sedan 1554) lånade efterleden *-lack* (avser **binde-medel**) föreligger i listans *krapplack* 'färgämne i olika röda nyanser mellan mörkt svartviolett och ljust violettrosa; ofta i konstnärsfärg' (NEO). Ordet tycks ha ersatt det fackspråkliga "numera knappast brukliga" ordet *purpurlack*, förmodligen inlånat från tyskan (1581) och med sista belegg i SAOB från 1894. Förleden *krapp-* i *krapplack* betecknar ursprungligen ett **ting** (en växt).

8. Sammanfattande diskussion

En undersökning av färgord i svenskan under den aktuella tidsperioden (1800–2000) aktualiserar en rad frågeställningar. En gäller domänen eller ”ämnet” färg. I inledningen diskuteras ett antal aspekter som behandlats i litteraturen och forskningen. Domänen är synnerligen stor och en korpus baserad på samtliga aspekter skulle bli i det närmaste oändligt stor. I föreliggande undersökning har därför en avgränsning gjorts och i centrum för undersökningen står ord för percept och färgämnen, totalt 1051 ord.

I undersökningen ges en kronologisk översikt av färgordsintroduktionerna (antalet nyintroduktioner per decennium) under hela den aktuella tidsperioden. En viktig fråga är emellertid hur denna kronologi ska tolkas. Undersökningen har SAOB/OSA och NEO som utgångspunkt och därmed sammanhänger frågan dels med vilka källor som är grunden för materialet, dels med vilka lexikografiska principer som har tillämpats vid ordurvalet. Vi kan ifrågasätta både kronologi och källurval. Det är t.ex. fullt möjligt att tro att det existerar tidigare förstabelägg i exempelvis otryckta källor. Det vi ser som förstabelägg i vårt material kan i själva verket i många fall vara slutet på en lexikal migration från fackspråk (som inte excerperats lika flitigt av SAOB) till ett mer ”allmänt” språk. Detta får framtida undersökningar utreda. Det är således svårt att få en ”sann” bild av färgdomänens uppbyggnad (med avseende på percept och färgämne), fri från det lexikografiska ”bruset” (källor, ordurval).

Undersökningen av källorna antyder att behovet av nya färgord i språket uppstår i olika utsträckning i olika sammanhang, ämnen och samhällseliga sfärer. Vi har tidigare pekat på skönlitteraturen där stämningsskapande, metaforik och färgsymbolik avsätter nya ord för kulörer.

Två vetenskapsområden där behovet av en diversifierad färgvokabulär tycks vara mer uttalat är biologin och kemin.

Biologi (här närmast botanik och zoologi) svarar för drygt ett åttiotal ord, vilket antyder att preciserade färgbestämningar för växter och djur är av vikt. Exempel är *agatsvart*, *amiantvit*, *askblå*, *atlasvit*,

barkbrun, beckbrun, beryllblå, blackvit, blomgul, bläckblå, bronsfärgad, bronsgrönt, cyanblå, daggblå, elfenbensvit, gredelingrå, gråblek, gråröd, gråviolett, grönsvalt, gäddblå, osv.

Även inom **kemin**, som kan bokföras för åtminstone ett fyrtiotal ord (på 1800-talet ofta i Berzelius skrifter), verkar det vara nödvändigt att noga bestämma ämnen, substanser osv. till färg: *ametiströd, anilinblått, anilinviolett, azurblå, barytgult, blåröd, bremerblått, bärnstensgul, dragning, emaljvit, granatbrunt* osv.

Ett tredje verksamhetsområde med ett icke ringa behov av kulörbestämningar, av källorna att döma, är **mode**: exv. *amerikangrönt, beige-färgad, bronsgrön, elfenbenssvart, grågredelin, hasselnötbrun, jonkvillgul, laxfärgad, laxröd, marinblå, mattgult, mellangrå, myrtengrönt, plommonblått, påfågelgrönt, resedagrön, russinbrun, rönnbärsröd, sepiabrun, sjömansblå, smultronröd*. I likhet med skönlitteraturen har ”modebranschens” färgord ofta en affektiv laddning.

Utöver detta kan återigen erinras om hur den kemisk-tekniska färgframställningen från 1800-talets senare hälft givit upphov till nya färgord, i första hand färgämnesbeteckningar.

Uppkomsten av färgord kan alltså knytas till specifika verksamhetsområden.

Färgorden tycks på ett sätt inta en särställning i lexikonet. Bland adjektivets betydelsekategorier (dimension, sinnesstämning, karaktärsbeskrivning osv.) ger färg intrycket av att utgöra en synnerligen öppen kategori.

9. Litteratur

Tryckta arbeten (utom ordböcker)

- Abelin, Åsa 1989. *Färgordssammansättningar*. University of Gothenburg. Department of Linguistics. (Gothenburg Papers In Theoretical Linguistics S14.)
- Abenius, Margit 1930. Ord och färger. I: *Nysvenska studier* 10. S. 25–35.
- Begbie, G. Hugh 1973. *Seeing and the Eye: An Introduction to Vision*. New York.
- Bergh, Gunnar 1997. Varför är bilen inte bara blå? I: *Språkvård* 1/1997. S. 8–15.
- Boynton, Robert M. 1979. *Human Color Vision*. New York.
- Carterette, Edward C. & Morton P. Friedman (eds.) 1975. *Handbook of Perception*, vol. 5. New York.
- Cornsweet, Tom N. 1970. *Visual Perception*. New York.
- Dahlin, Åsa 1999. *Om färgupplevelse: ett arkitekturpedagogiskt perspektiv*. Trita-AFT. 1999:2. Lic.-avh. Stockholm: Tekniska högskolan.
- Fleischer, Wolfgang & Irmhild Barz 1995: *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen.
- Fürst, Thorvald 1912. Färgbeteckningar å rörledningar. Särtr.ur: *Teknisk tidskrift*. Veckouppl. 1912. Stockholm.
- Fält, Erik 1995. *Snövit och de sju färgerna: en studie i färgord, särskilt i de slaviska språken*. Uppsala universitet: Slaviska institutionen.
- Gjerdman, Olof 1941. Isabellfärgad. I: *Nysvenska studier* 21. S. 147–152.
- Håkans, Johan & Karin Rumar 1996. *Färgleverantörer bekänner färg: tillsynsprojekt färger*. (Rapport från Kemikalieinspektionen, 1996:7.) Solna.
- Hård, Anders & Lars Sivik 1976. *Färgbeteckningar: NCS-beteckningar och CIE-kordinater för färgprover i Hesselgrens färgatlas*. (Sv. färgcentrum. Fackskrift 12.) Stockholm.

- Hård, Anders & Lars Sivik 1979. *Färgtecken och färgmått: NCS, Svensk standard för färgbeteckningar*. (Färginst. Färgrapport. F15.) Stockholm.
- Jenkins, Francis A. & Harvey E. White 1976. *Fundamentals of Optics*. 4th ed. New York.
- Kelly, Kenneth L. & Deane B. Judd 1976. *Color: Universal Language and Dictionary of Names*. Washington.
- Klarén, Ulf 1996. *Vad färg är*. Stockholm.
- Lange, Sven 2000. *Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst*. (Rapporter från ORDAT 2.) Göteborgs universitet: Institutionen för svenska språket.
- Lange, Sven 2001. *NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd*. (Rapporter från ORDAT 5.) Göteborgs universitet: Institutionen för svenska språket.
- Lipka, Leonhard 1967. Wasserdicht und grassgrün. Zwei Wortbildungstypen der deutschen Gegenwartssprache. I: *Muttersprache* 77. S. 33–43.
- McLaren, Keith 1983. *The Colour Science of Dyes and Pigments*. Bristol.
- Merrill Evans, Ralph 1974. *The Perception of Color*. New York.
- Måleri trend*, 1999. Stockholm.
- Nassau, Kurt 1983. *The Physics and Chemistry of Color: The Fifteen Causes of Color*. New York.
- Orgel, Leslie E. 1966. *An Introduction to Transition-Metal Chemistry: Ligand-Field Theory*. 2nd ed. London.
- Overheim, R. Daniel & David L. Wagner 1982. *Light and Color*. New York.
- Schagerström, August 1941. Blått och gult. I: *Nysvenska studier* 21. S. 129–146.
- Sisefsky, Jan 1995. *Om färg: uppfatta, förstå och använda färg*. Stockholm.
- Stoeva-Holm, Dessilava, 1996. *Farbbezeichnungen in deutschen Modetexten. Eine morphologisch-semantische Untersuchung*. Uppsala.
- Tell, Björn von 1990. *Ytbehandling*. Stockholm.
- Tunander, Pontus 1996. *Målning och träskydd: en praktisk rådbok*. Ica. Västerås.
- Wasserman, Gerald S. 1978. *Color Vision: An Historical Introduction*. New York.
- Wilkinson, John 1998. *Bonniers handbok för konstnärer: en praktisk vägledning i form, färg och teknik*. (Översättning: Tryggve Emond). Stockholm.

Ordböcker och databaser

NE = *Nationalencyklopedin* (www.ne.se/jsp/customer/login.jsp)

NEO = *Nationalencyklopedins ordbok*, CD-rom-version 1999. Malmö.

SAOB/OSA = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1898-. Jämte dess elektroniska motsvarighet (OSA).

10. Bilagor

Bilaga 1. Tabell 3–6.

Bilaga 2. Förteckning över ett urval ord för färgämnen under 1800- och 1900-talet

Bilaga 3. Förteckning över substantiverade adjektiv med efterlederna *-blått*, *-grönt*, *-gult*, *-rött* och *-vitt*

Ytterligare en bilaga återfinns i uppsatsens nätversion, länkad till ORDAT-projektets hemsida, <<http://spraakbanken.gu.se/ordat/>>.

Bilaga 1. Tabell 3–6

TABELL 3. *Ämnesspecificering av källtypen fackbok under 1800-talet samt tillhörande färgord*

<i>Signum</i>	<i>Ämne</i>	<i>Ord</i>
G	litteraturhistoria	<i>målerisk</i>
Ib	konsthistoria	<i>blackgrön, monokrom (adj.), monokromatisk, polykrom, porslinsblå</i>
Ie	målarkonst	<i>laxfärg</i>
Ig	ritkonst/teckning	<i>koboltblått, kungsgult, lokalfärg</i>
Ih	konstslöjd	<i>scharlakansrött</i>
N	geografi	<i>rabarbergul, sepiabrunt</i>
P	teknologi	<i>kungsblå, skimmerblå</i>
Pm	kemisk teknologi	<i>anilinblått, anilinviolett, barytgult, bremerblått, fajansblå, indigosvart (sbst.), indigovitt, kaliblått, kasselgult, kejsargrönt, kölnergult, lavbrunt, lökgrönt, morindagult, mörkblått, mörkbrunt, mörkgult, nankinsgult, olivgrönt, orangebrun, orangebrunt, orangegult, rödviolett, sedansvart (sbst.)</i>
Pob	bokbinderi	<i>parisergrönt</i>
Q	handel	<i>kadmiumgult, koboltgrönt, nygult, persio, safflorrött</i>
Qdf	hippologi	<i>guldbrun</i>
Qe	trädgårdsskötsel	<i>klarröd</i>
Qee	pomologi	<i>klarvit, rosenkarminröd, rosentegelröd</i>
U	naturhistoria	<i>auroraröd</i>
Uce	kemi	<i>ametiströd, azurblå, barytvitt, blåröd, bärnstensgul, dragning, emaljvit, granatbrunt, indigogult, indigokarmin, indigopurpur, indigorött, isabellgul, kermesröd, kromgult, kromgult, mattgul, metallgul, miloriblått, mossrött, naftalinrött, sandelrött, serött, sminkrött</i>
Ud	geologi	<i>mjökblått</i>
Udeua	mineralogi	<i>bronsgul, körsbärsbrunt</i>

Uf och Ug	botanik och zoologi	<i>agatsvart, amiantvit, anstruken, askblå, atlasvit, barkbrun, beckbrun, beryllblå, blomgul, bronsfärgad, bronsgrönt, cyanblå, daggblå, duvblå, elfenbensvit, gråblek, gråröd, gråviolett, grönsvart, gäddblå, jonkvill, jonkvillgul, kanelröd, karmelitbrun, karmelitgul, kastanjeröd, koboltblå, korngul, kvittengul, kyllergul, lila (sbst.), lädergul, malakitgrön, maringrön, marrongbrun, mellanblått, metallbrun, metallgrå, metallgrön, metallgrönt, metallsvart, metallsvart (adj.), mineralgrönt, molnsvart, mönjeröd, mörkgrönt, ockrabrun, ockraröd, olivgrå, ollonbrun, orangeröd, orseljröd, papegojgrönt, plummonblå, pompadourröd, porslinsvit, puce (sbst.), purpurblått, pärlemorvit, rostbrunt, rostgrå, roströd, rödkantad, rödkritsröd, rökgrå, saftgul, sammetsbrun, sammetsbrunt, sammetsgrönt, sepiasvart, sidengrå, silkesvit, siskgrön, skiffersvart, skiffervit, slaggblå, spejsgul, stockrossvart</i>
V	medicin	<i>aprikosgul, blekgrå, chokladbrun, jordgrå, mattgrå</i>
Vd	farmakologi	<i>resorcinblått</i>

TABELL 4. *Författare och ord i källtypen "litterär" under 1800-talet*

<i>Författare</i>	<i>Ord</i>
Agrell	<i>kräm (subst.)</i>
Ahrenberg	<i>bjärtblå</i>
Almqvist	<i>bronsbrun, dimblå, djupgrön, illande, isabellgrå, klenröd, mahognybrunt, månblå, naturfärg, sidensvart, skimmer-svart, sotgrå, stjärnblå</i>
Atterbom	<i>aftonröd, azurblått, ejdervit, elfenvit, skimmervit, sommar-grön</i>
Benedictsson	<i>pergamentbrun, pergamentsvit, raggsvart (adj.), safröd, sjö-grå</i>
Blanche	<i>likblå</i>
Braun	<i>mattgrön</i>
Bremer	<i>dimvit, färggrann, höstgrå, metallblå, nattblå, skymningsgrå</i>
Bååth	<i>gloröd, kvällsblå, ljungröd, regngrå, rosenskar, skarpgul</i>
Böttiger	<i>kittelblå, majgrön</i>
Carlén	<i>dödsvit, lingul, pergamentgul, skygrå</i>
de Geer	<i>rödflammig</i>
Edgren	<i>pepparbrun</i>
Elgström	<i>azurskar, gråsvart</i>
Franzén	<i>purpra</i>
Fröding	<i>skumtgrå, skära sig</i>
Geijer	<i>ettersvart</i>
Geijerstam	<i>höstgrön, lerbrun</i>
Gellerstedt	<i>skärvit</i>
Hallström	<i>isgrön, salpetervit, silkesgul</i>
Hansson	<i>blåblå, brandröd, dimgrå, grusgrå, hampgul, helsvart, kim-rökssvart, stubbgul</i>
Heidenstam	<i>mullgrå</i>
Josephson	<i>skinvit</i>
Knorring	<i>jämnblå, kalkonröd</i>
Kullberg	<i>ebensvart</i>
Lagerlöf	<i>emaljblå</i>
Leopold	<i>marmorvit, nattsvart</i>
Levertin	<i>gendarmblå, gräll, pingstgrön, skymningsblå, solblå</i>
Ling	<i>dunvit, luftblå</i>
Lundegård	<i>höstblå, mjölkblå, sjögrå</i>
Lönnerberg	<i>grönblek, gyllenbrun</i>
Marholm	<i>kimrökssvart</i>
Nyberg	<i>dunkelgrå, skumvit</i>
Nybom	<i>majgrönt, purpurneröd, smaragdblå</i>
Palmblad	<i>klarblå</i>

Quiding	<i>mattviolett (adj.)</i>
Ridderstad	<i>ebenholtssvart</i>
Runeberg	<i>kalkvit</i>
Rydberg	<i>blått, månvit, rosaskär, solvit</i>
Sjöberg	<i>fjärrblå</i>
Snoilsky	<i>drömlå, lejongul, mattblå, månskensvit, segelvit</i>
Stagnelius	<i>andevit, eterblå, korpsvart</i>
Strandberg	<i>hälsoröd, silkessvart</i>
Strindberg	<i>bomullsvit, buteljbrun, cinnobergrön, helblå, kadmiumgul, likvit, spritblå</i>
Sturzen-Becker	<i>bisterbrunt</i>
Tavaststjerna	<i>bländröd, hägringsblå, skärröd</i>
Tegnér	<i>djupblå, solbrun</i>
Tigerschiöld	<i>silkesblå</i>
Topelius	<i>pionröd (adj.), sommarblå</i>
Wahlenberg	<i>blankblå</i>
Wallengren	<i>spökvit</i>
Wallin	<i>morgonröd</i>
Wetterbergh	<i>mellangrön</i>
Wirsén	<i>spegelblå</i>
Zilliacus	<i>bjärtviolett, mögelgrön</i>
Östergren	<i>rosaröd</i>

TABELL 5. *Författare och ord i källtypen "litterär" under 1900-talet*

<i>Författare</i>	<i>Ord</i>
Ahrenberg	<i>oleanderröd</i>
Almquist, V.E.	<i>skuggblå</i>
Andersson	<i>kvällningsröd, strålvit</i>
Asplund	<i>saltgrå, snäckblå</i>
Berger	<i>pepparkaksbrun, råggul</i>
Bergman, B.	<i>morotröd, pärlemorgrå, regnbågsblått, spångul, spiselröd, knallblå</i>
Bolander	<i>rågblond</i>
Dahllöf	<i>ranunkelgul, sprutröd</i>
Didring	<i>illgul</i>
Ek	<i>skumtgul</i>
Ekelund	<i>gryningsblå, likgrå, mattviolett (sbst.), skärblå</i>
Enckell	<i>schaggrön</i>
Engström	<i>blysvart (adj.), purpurvitt, sidengrön</i>
Essén	<i>illsvart</i>
Fjelner	<i>silverneblå</i>
Fogelqvist	<i>slöjblå</i>
Fogelström	<i>skarpröd, skinngul</i>
Folcke	<i>skumblå</i>
Forsslund	<i>spiegelsvart</i>
Geijerstam, Gösta af	<i>sommargrå, spökblå</i>
Gernandt-Hallgren	<i>skimmerröd</i>
Gierow	<i>sidenvit</i>
Gripenberg	<i>snäckvit</i>
Hallström	<i>mullsvart (adj.), purpursvart (sbst.), skuggsvart</i>
Hammenhög	<i>sammetsrött</i>
Hansson	<i>fuktgrå, knallröd, skirblå</i>
Heidenstam	<i>fagerblå</i>
Hemmer	<i>rusröd</i>
Henning	<i>rymdblå, rökelseblå</i>
Hirn	<i>regnbågsviolett (sbst.)</i>
Högberg	<i>drivvit, långgrå, nattgrå, saltvit, skönblå</i>
Johansson	<i>opalgul, rimfrostvit</i>
Jändel	<i>skirvit</i>
Karlfeldt	<i>flamgul, knopplingsbrun, kvällsröd</i>
Krusenstjerna	<i>pensébrun</i>
Lagerlöf	<i>linvit, spjutröd</i>
Laurin	<i>skärgul</i>
Levertin	<i>drömvit, gryningsröd, gyllengrön, solferinoröd, solskensbrun</i>

Lieberath	<i>skotskrutig</i>
Lindqvist	<i>körsbärsbrun, skrikblå</i>
Lindström	<i>nedsvart</i>
Lo-Johansson	<i>skökovit</i>
Lundgrehn	<i>kattgrön</i>
Lundkvist	<i>solnedgångsröd</i>
Lundström	<i>skrikgrön</i>
Martinson	<i>rullgardinsröd, solröksblå</i>
Moberg	<i>slånbärsblå, snokbärssvart</i>
Nordström	<i>hummerröd</i>
Nycander	<i>kvällssolsröd</i>
Ossian-Nilsson	<i>glödvit</i>
P.A.N. (antologi)	<i>rullgardinsblå, sandbrun</i>
Rundt	<i>rimvit</i>
Siwertz	<i>mandelgrön, metallgult, mullvadsgrå, rimgrå, rosengrå, smutssvart</i>
Spong	<i>mullbrun</i>
Stiernstedt	<i>nubiansvart (adj.)</i>
Strindberg	<i>mönjerött</i>
Söderhjelm	<i>skrikig</i>
Thorén	<i>skinnbrun</i>
Ullman	<i>fuktsvart, mörklila (adj.)</i>
Wallbeck-Hallgren	<i>pärlemorblå</i>
Vetterlund	<i>mildgrå</i>
Wilhelm, prins	<i>onyxsvart</i>
Wägnér	<i>murrig</i>
Väring	<i>musselblå</i>
Zilliacus	<i>silvernegrå</i>
Österling	<i>rökgul, rökröd, silkesgrå, skimmerbrun</i>

TABELL 6. *Ord med inskränkt bruklighet i SAOB, källtyp, bruklighetsbeteckning samt SAOB:s sista utgivningsår för ordets begynnelsebokstav*

(I kolumnen längst till höger har vi sista utgivningsår för SAOB räknat efter sista häfte för respektive begynnelsebokstav *a, b, c* osv.)

<i>Ord</i>	<i>Källtyp</i>	<i>Förstabel.</i>	<i>SAOB:s bruklighetsbeteckning</i>	<i>Utg.år</i>
<i>amerikangrönt</i>	Periodica	1824	föga br.	1903
<i>auroraröd</i>	Fackbok	1879	föga br.	1903
<i>blacksvart</i>	Lexikon	1850	knappast br.	1925
<i>blixterblå</i>	Sakprosa	1868	starkt vard., bygdemålsfärgadt, föga br.	1925
<i>blomgul</i>	Fackbok	1862	knappast br.	1925
<i>blygselröd</i>	Litterär	1848	föga br.	1925
<i>bländröd</i>	Litterär	1891	föga br.	1925
<i>cyanblå</i>	Fackbok	1862	mindre br.	1925
<i>eviggrön</i>	Periodica	1894	föga br.	1925
<i>gammaltblått</i>	Sakprosa	1914	i Skåne, föga br.	1929
<i>glödvit</i>	Litterär	1908	mindre br.	1929
<i>grönröd</i>	Fackbok	1835	föga br.	1929
<i>hasselnötbrun</i>	Periodica	1823	numera föga br.	1933
<i>havannabrun</i>	Periodica	1859	mindre br.	1933
<i>hortensieblått</i>	Lexikon	1891	numera knappast br.	1933
<i>illsvart</i>	Litterär	1916	vard., föga br.	1935
<i>jodgrön</i>	Periodica	1874	numera mindre br.; tekn.	1935
<i>jodgrönt</i>	Sakprosa	1874	numera mindre br.; tekn.	1935
<i>järnsvart</i>	Fackbok	1813	i fackspr., numera föga br.	1935
<i>kalkonröd</i>	Litterär	1838	vard., mindre br.	1939
<i>kaningrå</i>	Periodica	1848	föga br.	1939
<i>karbunkelröd</i>	Litterär	1811	numera knappast br.	1939
<i>karmosinviolett</i>	Sakprosa	1896	föga br.	1939
<i>kastorgrå</i>	Periodica	1848	i fackspr., mindre br.	1939
<i>kittelblå</i>	Litterär	1874	föga br.	1939
<i>magdeburger-</i>	Fackbok	1931	föga br.; kem.	1945
<i>maringrön</i>	Fackbok	1824	föga br.	1945
<i>metallblå</i>	Litterär	1861	föga br.	1945
<i>metallbrun</i>	Fackbok	1862	föga br.	1945
<i>metallgrå</i>	Fackbok	1862	föga br.	1945
<i>nackaröd</i>	Periodica	1800	mindre br.	1949
<i>parisergult</i>	Lexikon	1894	föga br.	1957
<i>patentvitt</i>	Lexikon	1877	i fackspr., numera föga br.	1962
<i>rehbrunt</i>	Lexikon	1894	numera föga br.	1962
<i>rehbrunt</i> (sbst.)	Lexikon	1894	numera föga br.	1962
<i>rostgrå</i>	Fackbok	1824	numera knappast br.	1962
<i>rubiacin</i>	Fackbok	1848	numera mindre br.; kem.	1962
<i>saftblå</i>	Lexikon	1804	numera knappast br.	1999
<i>saturnrött</i>	Lexikon	1927	numera mindre br.	1999
<i>schweizergrönt</i>	Sakprosa	1876	numera knappast br.	1999
<i>snuskröd</i>	Litterär	1833	numera föga br.	1999
<i>strontiangult</i>	Lexikon	1927	numera mindre br.	1999

Bilaga 2. Förteckning över ett urval ord för färgämnen under 1800- och 1900-talet

persio (1804, violett l. brunrött färgämne berett av lavar), *mineralgrönt* (1805, med konst framställda gröna oorganiska färgämnen vanl. kopparsalter), *mineralblått* (1808, med konst framställda blå oorganiska färgämnen), *kromgult* (1822, av blykromat bestående gult färgämne), *stockrosblått* (1825, gm rötning av stockrosor framställt blått färgämne), *indigogult* (1828, gult färgämne framställt ur indigo gm vissa kemiska processer), *mostrött* (1828, rött färgämne berett av lavar), *sandelrött* (1828, färgämne i l. från rött sandelträ, santalin), *blodbrunt* (1841, blodfärgämne), *kasselgult* (1844, benämning på olika gula blyfärger; numera bl. om ett dylikt färgämne beredt gm sammansmältning av 10 delar blyoxid o. en del salmiak), *majgrönt* (1844), *kadmiumgult* (1845, färgämne bestående av en förening av kadmium o. svavel, svavelkadmium), *kromgrönt* (1845, kromhaltigt grönt färgämne av växlande sammansättning), *stockholmsgrön* (1847, om (urspr. i Sthm använt) grönt färgämne), *kungsblått* (1852, benämning på ett i sht av koboltmineral framställt färgämne varmed en ultramarinliknande färg erhålles), *saftgult* (1854, färg framställd av det gula färgämnet hos (olika arter av) avignonbär o. utrörd i gummilösning), *molybdenblått* (1855, blått färgämne som erhålles av molybdensyrat kall l. natron o. tennklorur l. vid reduktion av ammoniummolybdat), *molybdengrönt* (1855, molybdenhaltigt, grönt färgämne som erhålles gm glödning av molybdensyra o. benjord), *neapelsrött* (1855, rött färgämne som väsentligen består av ren järnoxid), *purpurin* (1855, rött färgämne som finns i krapprot (l. liknande färgämne framställt syntetiskt, gm oxidation av alisarin), *scharlakandrött* (1862, om färgämne som användes för att ge ngt scharlakansröd färg; särsk. dels om färg framställd av koschenill, dels om färgämne tillhörande azofärgämnen (använt bl.a. till färgning av histologiska preparat o. i salvor för befordran av läkning av huden), *hamburgblått* (1868, visst slags i handeln förekommande, blått mineralfärgämne), *safflorrött* (1868, i vatten olösligt) färgämne i safflor, vilket färger (rosen)rött o. användes till färgning av likör o. konditorivaror l. till beredning av smink, i sht förr äv. till färgning av tyg, kartamin, spanskt rött), *nattblått* (1871, visst mörkt blått färgämne för färgning av garn, tyg o.d.), *fajansgrönt* (1874, grönt anilinfärgämne i vilket jod ingår ss. beståndsdel, nattgrönt), *kinagrönt* (1874, grön lackfärg som beredes i Kina (...) äv. ss. benämning på ett grönt, till anilinfärgerna hörande färgämne), *metallsvart* (sbst.) (1874, svart svavelkvicksilver (använt ss. färgämne)), *metylviolett* (sbst.) (1874, visst tjärfärgämne som består av metalliskt glänsande kristaller o. som användes till färgning av vissa tygstoffer), *pikringgult* (1874, gult färgämne bestående av pikrinsyra o. pikrinsyrade salter), *aldehydblått* (1875, blått färgämne av aldehyd o. anilin), *aldehydgrönt* (1875, av aldehydblått o. undersvafvelsyrligt natron), *hamburgvitt* (1876, i handeln förekommande, vitt färgämne, vanl. bestående av en blandning av blyvitt o. tungspat), *manchestergult* (1876, gult naftalinfärgämne), *permanentgrönt* (1876, benämning på ett (kromhaltigt) grönt färgämne av varierande sammansättning; särsk. om kromoxidhydrat forskuret med permanentvitt), *patentvitt* (1877, vitt färgämne bestående av bariumsulfat, permanentvitt, barytvitt), *kadmiumgrönt* (1883, grönt färgämne bestående av en blandning av ultramarin l. berlinblått o. kadmiumgult), *malakitgrönt* (1883, dels om grönt färgämne framställt gm pulverisering av malakit, dels om ett till anilinfärgerna hörande grönt färgämne), *miloriblått* (1888, färgämne av (ungefär)

samma sammansättning som berlinerblått), *metylgrönt* (1889, visst tjärfärgämne som användes till färgning av vissa tygstoffer, ljusgrön anilin), *resorcingult* (1889, gult azofärgämne som erhålles av resorcin o. diazoterad sulfanilsyra), *sidengrönt* (1889, färgämne som utgör en variant av kromgrönt o. framställes av kromgult o. berlinerblått i varierande proportioner l. som innehåller fällt bariumsulfat), *sideringult* (1890, ämnet har lysande färg (siderin 'stjärna') av järnets basiska kromat bestående organgegult färgämne använt ss. akvarellfärg), *solidviolett* (sbst.) (1890, för färgning av textilier använt färgämne som gav en hållbar violett färg), *kinablått* (1892, högblått färgämne hörande till anlinfärgerna), *kristallviolett* (sbst.) (1893, organiskt, med fuchsin besläktat färgämne (bestående av små glänsande, kristalliniska korn l. nålar)), *metylblått* (1893, visst tjärfärgämne som framställes av difenylamin o. som användes till färgning av tygstoffer), *solidgrönt* (1893, för färgning av ylle l. betad bomull avsett färgämne), *neapelsgrönt* (1894), *syragrönt* (1894, om ett för färgning av silke o. betad bomull använt grönt färgämne), *syragult* (1894, om gult färgämne (tartrazin) bestående av amidobenzoldisulfansyrat natron o. färgande ull orangegult), *resorcinblått* (1896, blått färgämne som erhålles vid upphettning av resorcin o. nitrit av natrium, lackmoid), *metylenviolett* (sbst.) (1900, visst tjärfärgämne som användes för färgning av vissa tygstoffer), *paranitroanilinrött* (1900, visst rött azofärgämne, som användes för framställning av färgade lacker o. pigmentfärger), *patentblått* (1900, om olika (urspr. patenterade) blå färgämnen tillhörande tjärfärgämnen), *resorcinbrunt* (1900, brunt färgämne som erhålles av resorcingult o. diazoterat xyllidin), *rosanilinblått* (1900, blått färgämne erhållet gm upphettning av fuchsin med anilin), *järnbrunt* (1912, brunt färgämne bestående av glödgad, mald o. slammad blandning av gulockra o. koksalt), *saftbrunt* (1914, brunt färgämne framställt ur brunkol (o. använt vid pappersfabrikation)), *reaktionsfärg* (1915, färg som framträder först gm en kemisk reaktion mellan ett färgämne o. ett annat l. mellan ett färgämne o. luftens syre, framkallningsfärg), *strontiumgult* (1915, om gult färgämne framställt av strontiumkromat o. använt ss. färgpigment i målar färg), *metylrott* (1925, ett färgämne som bl. a. användes som kemisk indikator), *metylengrönt* (1927, visst färgämne som erhålles gm nitring av metylenblått), *neutralviolett* (sbst.) (1927, violett färgämne tillhörande tjärfärgämnen), *parisersvart* (sbst.) (1927, färgämne bestående av finmalet benkol), *pariservitt* (1927, färgämne bestående av finmalen kalkspat l. krita).

Bilaga 3. Förteckning över substantiverade adjektiv med efterlederna *-blått, -grönt, -gult, -rött och -vitt*

aldehydblått, alisarinblått, alkaliblått, anilinblått, bremerblått, bronsblått, diaminblått, hamburgblått, kaliblått, kalkblått, kasselblått, kinablått, koboltblått, kypblått, lasurblått, metylblått, metylenblått, miloriblått, mineralblått, molybdenblått, patentblått, potteblått, purpurblått, resorcinblått, rosanilinblått, schatterblått, schweinfurterblått, stärkelseblått

aldehydgrönt, amerikangrönt, anilingrönt, berlinergrönt, braunschweiggrönt, bremergrönt, briljantgrönt, bronsgrönt, cinnobergrönt, diamantgrönt, diamingrönt, guineagrönt, jodgrönt, kadmiumgrönt, kaligrönt, kasselgrönt, kinagrönt, koboltgrönt, kromgrönt, kromoxidgrönt, malakitgrönt, metallgrönt, metylengrönt, metylgrönt, mineralgrönt, molybdengrönt, neapelsgrönt, oljegrönt, originalgrönt, parisergrönt, patentgrönt, penselgrönt permanentgrönt, pickelgrönt, polergrönt, ryssgrönt, schattergrönt, schweizergrönt, solidgrönt, syragrönt

ambragult, anilingult, antimongult, barytgult, briljantgult, bronsgult, diamantgult, hamburggult, kadmiumgult, kasselgult, kasselmineralgult, kromgult, krysamingult, kullgult, kölnergult, manchestergult, metallgult, mineralgult, naftalingult, nankinsgult, parisergult, patentgult, permanentgult, pikringult, resorcingult, safarigult, safflogult, sideringult, silvergult, strontiangult, strontiumgult, syragult, zinkgult

kadmiumrött, metylrött, morderött, muskusrött, mönjerött, naftalinrött, neapelsrött, nyrnbergerrött, paranitr(o)anilinrött, pararött, polerrött, rataniarött, safflorrött, sassafrasrött, saturnrött, serött, skedrött, sminkrött

antimonvitt, barytvitt, hamburgvitt, magdeburgervitt, metallvitt, mineralvitt, pariservitt, patentvitt, permanentvitt, satängvitt, spetsglasvitt, svartvitt zinkvitt.

Rapporter från ORDAT

Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000

ISSN 1650-2582

1. Sven-Göran Malmgren. Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter. December 2000.
2. Sven Lange. Tesaurusen i ordförrådsforskningens tjänst. December 2000.
3. Charlotta Brylla. Ord med laddning. *Nyckelord* och *slagord* som termer i tysk språkvetenskap. December 2000.
4. Mall Stålhammar. Från anfangar och horungar till ordbehandlare och desktop publishing. Januari 2001.
5. Sven Lange. NEO:s bild av 1800- och 1900-talets svenska ordförråd. Januari 2001.
6. Carina Randveer. Från *attaque* och *häst* till *angrepp* och *springare*. Den svenska schackterminologins utveckling från 1700-tal till 1900-tal. Mars 2001.
7. Maia Andréasson. Från satsdel till satsled. En översikt av orden för satsens delar 1806–1999. Mars 2001.
8. Thorwald Lorentzon. Tendenser i vänsterpartiets manifestvokabulär. Jämförande studier av lexikala förändringar 1948–1998. April 2001.
9. Carl-Erik Lundbladh. Ord för personliga inre egenskaper. April 2001.
10. Sven-Göran Malmgren. *Faktiskt, förstås* och många andra. Om förändringar i det svenska formordssystemet under 1800- och 1900-talet. Maj 2001.
11. Mårten Andersson. *Trepoängare, trunkbärare* och *trävirke*. Utvecklingen av fotbollens terminologi från 1960-talet till år 2000. December 2001.
12. Mall Stålhammar. Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet. Januari 2002.
13. Sven Lange. Beröringar mellan svenska och tyska. Om falska vänners uppkomst, purism, dynamik i semantiska fält vid ordinlån samt svensk och tysk suffixkorrespondens. Februari 2002.
14. Peter Andersson. *Det förstås!* Utvecklingen av svenska självklarhetsadverb under 1800- och 1900-talet. April 2002.
15. Sven-Göran Malmgren. *Begå* eller *ta självmord*? Om svenska kollokationer och deras förändringsbenägenhet 1800–2000. Juni 2002.
16. Sven Lange. Om nya färgord i svenskan under 1800- och 1900-talet. Juni 2002.